

דור לדור

קבצים לחקר ולתיעוד תולדות
החינוך היהודי בישראל ובתפוצות

מד

חינוך דתי בישראל ובתפוצות

עורכים: זהבית גרוס, יובל דרור

יוצא לאור על ידי בתי הספר לחינוך של:

אוניברסיטת בן-גוריון בנגב | אוניברסיטת בר-אילן | אוניברסיטת חיפה
אוניברסיטת תל אביב | האוניברסיטה העברית | האוניברסיטה הפתוחה
והארכיון לחינוך יהודי בישראל ובגולה ע"ש אביעזר ילין

בשיתוף

הקרן לזכרם של המחנך והסופר פנחס ורעייתו גיגי שיפמן בן-סירה
לחקר תולדות החינוך היהודי

קתדרת אונסקו לערכים, לסובלנות ולשלום ע"ש ד"ר יוסף בורג,
ובית הספר לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן

אוניברסיטת תל אביב תשע"ג

קובץ זה של "דור לדור" יוצא לאור בעזרתו הנדיבה של מר יעקב קוטליצקי להנצחת זכר הוריו שרה (לבית גולשייד) וצבי (הרשל) קוטליצקי (ניצול פוגרום קילצה בשנת 1946), יוצאי העיר קילצה והעיירה לופוצ'נו בפולין, וכן להנצחת זכרם של בני המשפחה שנספו בשואה, ובתמיכתם הנדיבה של קרן פנחס וגיגי שיפמן בן-סירה לחקר תולדות החינוך היהודי, קתדרת אונסקו לערכים, לסובלנות ולשלום ע"ש ד"ר יוסף בורג, ובית הספר לחינוך, אוניברסיטת בראילן

העורך: יובל דרור
המערכת: רחל אלבוים-דרור, חנן אלכסנדר, שרה גורי-רוזנבליט, תמר הורוביץ, דוד זיסנוויין,
יעקב עירם
מרכזת המערכת: רחל שלטון
מביאה לבית הדפוס: איילת גיל-רון
עריכת תוכן ולשון: אילנה שמיר
עימוד והפקה: מיכל סמוי-קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב

תמונת השער הקדמי: "שים שלום" (ברכה י"ט ב"תפילת שמונה עשרה – עמידה"), עבודתה של שלומית גנחובסקי, תלמידת החוג לעיצוב גרפי במכללה האקדמית לאמנות וחינוך "אמונה", בהנחיית קרן בטמן טייב

תמונת השער האחורי: "ברכת מעריב" (ב"תפילת ערבית"), עבודתה של הדר פרידמן, תלמידת החוג לעיצוב גרפי במכללה האקדמית לאמנות וחינוך "אמונה", בהנחיית קרן בטמן טייב

כתבי-העת "דור לדור" – קבצים לחקר ולתיעוד תולדות החינוך היהודי בישראל ובתפוצות נועד לתת ביטוי למחקר העוסק בסוגיות בתולדות החינוך היהודי מנקודת ראות של דיסציפלינות מדעיות שונות: היסטורית, פילוסופית, סוציולוגית ואחרות.

כתובת המערכת:
"דור לדור" – קבצים לחקר ולתיעוד תולדות החינוך היהודי"
בית הספר לחינוך ע"ש חיים וג'ואן קונסטנטינר,
אוניברסיטת תל אביב, רמת אביב 6997801.
shilton@tauex.tau.ac.il

כתובת ארכיון החינוך היהודי:
<http://education.tau.ac.il/jewish-archive>

©

כל הזכויות שמורות
נדפס בישראל תשע"ג 2013
דפוס אלינר בע"מ, תל אביב

תוכן העניינים

7.	פנתח דבר	יובל דרור (עורך "דור לדור")
---------	----------	--------------------------------

שער ראשון: חקר החינוך הדתי

17.	הכלים הקונספטואליים העומדים לרשותו של חוקר החינוך הדתי	זהבית גרוס (עורכת אורחת)
36.	ממחקר היסטורי למחקר פילוסופי הלכתי-חינוכי: שיקולים אידאולוגיים-חינוכיים בתשובותיהם של פוסקים בעת החדשה.	שמואל גליק
62.	התפקיד ההיסטורי-חינוכי של חוקר החינוך הדתי: כתביו של פרופ' מרדכי (מוטי) בר-לב	זהבית גרוס

שער שני: אישים והגותם בחינוך הדתי

83.	על הקיצוניות הציונית הדתית: חינוך ואידאולוגיה	דב שוורץ
127.	"וישן מפני חדש אל תוציאו" – החינוך המסורתי הישן וחינוך חדש למסורת במשנתו של פנחס שיפמן (בן סירה)	ניחם רוס
156.	תרומתו של הרב שאול ישראלי לקורפוס הקוריקולרי במחשבת ישראל	אריאל לוי

שער שלישי: זרמים בחינוך הדתי

191.	מאידאולוגיה לפרקטיקה: תמורות בדגם ההסדרה בחינוך העצמאי החרדי	אליאב טאוב
213.	דת, עדה וחינוך בימי היישוב: ספרדים, בני עדות המזרח ותימנים בזרם החינוך של "המזרחי" בימי הבית הלאומי, 1918-1948	מלכה כ"ץ
264.	החינוך לאמנות במערכת החינוך הממלכתי דתי	עמוס ספראי

שער רביעי: מסגרות לימודיות-חינוכיות בחינוך הדתי

פנינה שטיינברגר	"חשבנו על תכנית בתוך האווירה של ארץ ישראל" "אהל יעקב": רשת גני ילדים ומעונות יום דתית-ציונית בארץ ישראל, 1933-1978 289
יאיר זלטנרייך	מבצרו של האיכר מול המורדנה: ה"חדר" במושבה הגלילית בשלהי התקופה העות'מאנית 326
מנוחה וייס	חינוך בעידן הקולוניאליזם: בית הספר לבנות ע"ש אוולינה דה רוטשילד בירושלים, 1923-1948 351
דורון נידרלנד	בין קודש לחול – הברלה או שילוב? מ"בית המדרש למורים המזרחי" ל"מכללת ליפשיץ" – חזון ומעשה 380
שלמה גליקסברג ויהושע זקבך	"כי ממנה ישובו לצאת כוכבי-אורה להאיר את כל ישובנו" – ישיבת "שערי ציון" בירושלים בנשיאות הרב בצמ"ח עוזיאל (ת"ש-תשט"ו) 408
ראובן גפני	סידורי תפילה ובתי כנסת חינוכיים בארץ ישראל בתקופת המנדט 433
ישראל רוזנסון	"תפארת בחורים" – "חברה" מסורתית או תנועת נוער? 466
סקירת ספרים	
יובל דרור	החדר – ספר יעץ אנציקלופדי 491 על הספר החדר – מחקרים, תעודות, פרקי ספרות וזיכרונות בעריכת עמנואל אטקס ודוד אסף
יובל דרור	מחקר רב-תחומי על חינוך ודת: סמכות ואוטונומיה 495 על הספר חינוך ודת: סמכות ואוטונומיה בעריכת עמנואל אטקס, תמר אל-אור, מיכאל הד וברוך שוורץ
יובל דרור	אוניברסיטת בר-אילן ותולדות החינוך הגבוה בישראל בכלל 501 על הספר ייעודה של אוניברסיטה דתית בעריכת יעקב עירם, יהודה פרידלנדר ושמעון אוחיון
המחברים וכתובותיהם 507	
תקצירים באנגלית VII	

”חשבנו על תכנית בתוך האווירה של ארץ ישראל” ”אהל יעקב”: רשת גני ילדים ומעונות יום דתית-ציונית בארץ ישראל, 1933-1978

פנינה שטיינברגר

עדיין אין מתייחסים ברצינות הדרושה לערכו הפנימי של הגן הדתי ולערכה הגדול של הגננת הדתית [...] אבל יבוא הזמן וגם הקהל הרחב יבין את ההשפעה העצומה של רשמי הילדות על הקדומה על כל מהלך רוחו של האדם המבוגר ועל השקפת עולמו – ואז יכירו גם בהשפעתה העצומה, הבלתי נראית לעין הפשוטה, של הגננת הדתית על נפש הדרור הצעיר, והיהדות הדתית תרכיץ את ראשה ביראת כבוד לפני הגננת הדתית, שהיא אחת היוצרות האלמוניות של נפש האומה העברית!
איילה גרוסמן, גננת ומנהלת בגני אהל יעקב¹

מבוא

בשנת 1933 עלתה לארץ ישראל בגפה יהודית (יטה) נוי לבית רוזנהיים (1909-1982) וייסדה בה את הגן הדתי המודרני והעל-מפלגתי הראשון. מצוידת בהשקפת עולם חרדית-ציונית ובגישות חינוכיות חדשות שרכשה בגרמניה, רתמה לעבודה עמה קבוצת נשים שדבקה בה ובחזונה. הגן הראשון, שהוקם בסוכה על חוף ימה של תל-אביב, הפך בתוך שנים מספר לרשת ייחודית של תשעה גנים ומעונות יום בפריסה ארצית, רשת גני ”אהל יעקב”².

* המחברת מבקשת להודות לד”ר רפאל אהרונסון על שהציב את האתגר שבעקבותיו נולד המחקר שעליו מבוסס המאמר, ולענת גולדברג ואסתר חדר על הסיוע בעריכת הראיונות.
1 א’ גרוסמן וי”ד הלוי עציון, ”מקומו של גן הילדים הדתי בחינוך הדתי ותפקידה של הגננת הדתית”, בתוך: א’ וסרטייל (עורך), גן הילדים בעבודתו, ירושלים 1972, עמ’ 20.
2 שמה של רשת הגנים שונה מ”בית יעקב” ל”אהל יעקב”. נוי בחרה לקרוא כך לגנים כמחווה לכבודו של אביה, הרב יעקב רוזנהיים, מייסד אגודת ישראל העולמית שאחד מספריו הידועים נקרא ”אהלי יעקב”. על סוגיית שם רשת הגנים, ראו להלן.

המאמר מתאר את תהליך הקמתו ופעילותו של מפעל גני הילדים ומעונות היום "אהל יעקב" על רקע התקופה ולאור ייחודו הדתי, החברתי והחינוכי. לראשונה נחשפים תולדותיו, מייסודם עד לסגירת אחרון הגנים. חשיבותו של מפעל חלוצי זה נעוצה בתפיסת העולם החינוכית, הדתית, הציונית והחברתית שלו, ובהצמחת דור של גננות שהיו לימים מפקחות במשרד החינוך והניחו את התשתית לחינוך הממלכתי דתי בגיל הרך.

הסתמכותי על תכתובות רשמיות ובלתי־רשמיות מעזיבונות ומאוספים של אנשים פרטיים, ועל ראיונות עם דמויות מפתח שנטלו חלק בהתרחשויות. המידע העלה תמונה ברורה של האידאולוגיה שהייתה הבסיס להתנהלות הגנים ולתכניות הלימודים בהם. הוא שופך אור על ימיה הראשונים של מערכת החינוך הדתית בגיל הרך בארץ ישראל, ומהווה נדבך בחקר החינוך הדתי בה. עם זאת אציין בעיה מתודולוגית מרכזית והיא שיהודית נוי, היוזמת והרוח החיה מאחורי המפעל נפטרה ב־1982, וסביר להניח שחלק מהמידע החיוני חסר. יתרה מזו, הנשים שרואיינו היו בעת הראיונות בשנות השמונים לחייהן. דבריהן נאמרו ממרחק של זמן, ולא מן הנמנע שהזיכרון המתעתע וההסתכלות הנוסטלגית והרטרוספקטיבית פגמה במידת הדיוק של עדותן.

בחלק הראשון של המאמר אציג את ההקשר החברתי־היסטורי של התפתחות החינוך לגיל הרך בחברה היישובית ובמדינת ישראל, ואת אופן תפיסת המקצוע של הגננת העבריייה כרקע לסיפור ההיסטורי של אהל יעקב ולניתוח מאפייניו. בחלק השני אתאר את תהליך הקמת הגנים החל מעלייתה של נוי, מייסדת הגנים, לארץ ישראל, ועד לסגירת אחרון הגנים ברשת. בחלק השלישי אתמקד במאפיינים החינוכיים, החברתיים והתורניים שייחדו את גני אהל יעקב משאר הגנים בני התקופה, ובביטויים המעשיים בצורת ההתנהלות ובתכניות הלימודים שהיו נהוגות בהם. בחלק האחרון אציג דיוקנאות של ארבע דמויות המפתח המייצגות את רעיון אהל יעקב, הגננות המייסדות: יהודית נוי, שטפי כהן, יוכבד סגל ואיילה גרוסמן.

א. התפתחות גני הילדים בתקופת היישוב

גן הילדים העברי הראשון נוסד בראשון לציון בשנת 1898 ובעקבותיו נוסדו גני ילדים נוספים ביפו, ברחובות ובירושלים. הקמת גני הילדים בתקופה זו הייתה יוזמה חינוכית מהפכנית, שחייבה גישה חדשנית באשר למטרות החינוך ולתפיסות החינוכיות בגיל הרך. תפקידי הגן בתקופה זו היו רבים ומגוונים, החל מהנחלת השפה העברית וכלה בטיפול במחלות, בהזנת הילדים ובהדרכת ההורים. גן הילדים היה המקום הראשון שאפשר לילדים הצעירים לשחק, לשיר, לטייל וללמוד – לראשונה בחייהם – בשפה העברית.³

3 צ' שחור־רובין, גננות עבריות בתקופת העלייה הראשונה והשנייה, דור לדור יט (2002), עמ' 115-194 (להלן שחור־רובין, גננות).

עם סיום מלחמת העולם הראשונה וכניסתם של הבריטים לארץ ישראל, המצוקה הכלכלית של החינוך בארץ הייתה רבה. בשנת 1919 הוקם ועד החינוך שנשא באחריות הפדגוגית והתקציבית למערכת החינוך ובכללה גני הילדים. תחת פיקוחו פעלו 33 גני ילדים ברחבי הארץ שבהם התחנכו 2,525 ילדים.⁴ החינוך המפלגתי, שהחל בשנות העשרים, פיצל את מערכת החינוך לשלושה זרמים מובחנים פוליטי ואידאולוגית: הזרם הכללי, זרם העובדים וזרם המזרחי, שכל אחד מהם מאופיין בהשקפת עולם שונה.⁵ כך למשל בגני הילדים של זרם העובדים הדגישו את ערכי העבודה. כשילד הקים מגדל מקוביות ציינה אותו הגננת כ”בנאי חרוץ” ופעילויות כמו ציור, צביעה והדבקה הוגדרו כ”עבודות”. בגני הילדים מכל הזרמים הודגשה הזיקה לעם, לאדמה, לטבע ולמולדת. נוסף על כך גובשה מסורת שציינה חגים ומועדים, כל זרם על פי דרכו.⁶ שלושת הזרמים אוחדו מינהלית תחת ועד החינוך, אולם האוטונומיה שלהם הובטחה על ידי הוועדים המפקחים. בראש כל זרם עמד ועד מפקח בעל סמכות רחבה ובלעדית שקבע את תכנית הלימודים, את העקרונות הפדגוגיים, את אופן הכשרת הגננות, את מינוי הגננות החדשות ואת פיטוריהן. באותה תקופה, למרות התמיכה של ועד החינוך והגננות, נאלצו להתמודד עם בעיות קשות, החל ממחסור בכוח אדם מתאים ומשכיל, דרך העדר מבנים מתאימים, צפיפות גדולה וכלה בבעיות תקציביות קשות. מנהלי מחלקת החינוך של הוועד הלאומי, שלא יכלו לסייע לכל מוסדות החינוך בתקציב הזעום שעמד לרשותם, עמדו בפני דילמה קשה – במי ממוסדות החינוך יש לתמוך? למרות מחאות רבות נפלה ההחלטה להעדיף את התמיכה בהמשך קיומם של בתי הספר העממיים והתיכוניים על פני התמיכה בגני הילדים. בשנת 1931 הוציא ועד החינוך את אחרון הגנים מתקציבו. למרות שוועד החינוך המשיך בפיקוח הפדגוגי על הגנים, עול קיומם ואחזקתם הועבר לידי הרשויות המקומיות, ועדות התרבות של הסתדרות העובדים, ועדים ציבוריים אחרים, גורמים פרטיים וההורים. הסרת התמיכה הכלכלית הממוסדת עצרה את הצמיחה של גני הילדים, ובמקרים רבים אף הובילה לסגירת גני הילדים שלא הצליחו לשרוד.⁷

גני הילדים במושבות, בכפרים ובקיבוצים נהנו מביטחון ויציבות, אולם בערים המצב היה קשה יותר. כך למשל העיר תל-אביב דיווחה בשנת 1933 רק על 26 גנים עירוניים

4 ש' פאיאנס גליק, החינוך בגיל הרך: בעיות ודרכים, תל אביב 1968, עמ' 44 (להלן פאיאנס גליק, החינוך בגיל הרך).

5 על שיטת הזרמים ועל החינוך ככלי פוליטי בתקופת היישוב ובמדינה, ראו: נ' רייכל, סיפורה של מערכת החינוך הישראלית: בין ריכוזיות לביזור, בין מוצהר לנסתר, בין חיקוי לייחוד, תל אביב וירושלים 2008, עמ' 76-86 (להלן רייכל, סיפורה של מערכת החינוך).

6 ר' אלבוים דרוו, ”השורשים של מערכת החינוך בישראל”, בתוך: א' פלד (עורך), יובל למערכת החינוך בישראל, ירושלים 1999, עמ' 21-37.

7 פאיאנס גליק, החינוך בגיל הרך, עמ' 44-46; ש' סיטון, ”בניית זהות הגננת 1919-1947”, בתוך: מ' צרלמאייר ופ' פרי (עורכות), מורות בישראל: מבט פמיניסטי, תל אביב 2002, עמ' 146-173 (להלן סיטון, בניית זהות הגננת).

ובהם 1,500 ילדים. עד סוף שנות השלושים מספר מעונות היום בעיר הלך וגדל ופעילותם הלכה והתרחבה בעקבות הגידול הדמוגרפי, המודעות לצורך בחינוך לגיל הרך והעלייה בשיעור הנשים העובדות.⁸ עם זאת, נאלצה העירייה לסגור חלק מהגנים, ילדים רבים נותרו ללא גן, והגנים הנותרים נאבקו על קיומם ועל תנאי פעילותם. רובם פעלו במבנים צפופים, ללא חצר ובמצב תברואתי גרוע שאינו מותאם לילדים. נוסף על כך היה מחסור בריהוט מתאים ובציוד לפעילויות יצירה ומשחק.

מיעוט גני הילדים הציבוריים ומצבם הקשה הוביל להקמת רשת גני ילדים פרטיים שנפוצה בעיקר בערים ובשכונות העירוניות. הגננות בגנים הפרטיים, שהיו בעלות השכלה מקצועית, היו האחראיות הבלעדיות לעבודה החינוכית בגן ולמצבו הכלכלי של הגן. ארגונים שונים – כגון ויצ"ו, ארגון אימהות עובדות, ארגון נשי מזרחי ואחרים – התגייסו אף הם להקמת גנים כבעלותם. עם זאת, גם גנים נוספים אלה לא הצליחו לענות על הדרישה ולהכיל את כל הילדים שפנו אליהם.⁹

הגישה החינוכית, שיטות הלמידה ותכנית הלימודים בגיל הרך

מטרתם הראשונית של גני הילדים הייתה הכנה לבית הספר והקניית השפה, ומשקמו בתי ספר עבריים הייתה – הקניית הקריאה והכתיבה של הלשון העברית.¹⁰ אחת הבעיות המרכזיות בעניין זה הייתה העדר הכשרה מקצועית מתאימה של הגננות המקומיות, ואלה שנשלחו לארץ על ידי חברת "עזרה"¹¹ לא ידעו עברית, והיו מוסרות מידע לילדים באמצעות עוזרות מבנות הארץ. השיחות שניהלו הגננות עם הילדים נסבו על עניינים רחוקים מעולם הילד, והסיפורים והשירים שהושמעו להם לא היו מותאמים לגילם וליכולת הבנתם.¹²

החל משנות השלושים ניכר שינוי מהותי בגישה החינוכית. העלייה הגרמנית הביאה עמה מומחים לגיל הרך שביקשו לתרום לביסוס הצד המדעי בהכשרת הגננות. בעלייה זו הגיעו גם גננות שהוכשרו ברוח החינוך הפרוגרסיבי ב"בית פסטלוצ'י-פרבל" (Pestalozzi-)

8 ח' קליבנסקי, התחלות בתל אביב: יוזמות חינוכיות חברתיות בתקופת המנדט, דור לדור לה (2010), עמ' 63-96.

9 פאיאנס גליק, החינוך בגיל הרך, עמ' 44-45.

10 נ' ניריניב, "גן הילדים", בתוך: ח' אורמיאן (עורך), החינוך בישראל, ירושלים תשל"ג, עמ' 150-155 (להלן ניריניב, גן הילדים); פאיאנס גליק, החינוך בגיל הרך, עמ' 59.

11 ד"ר פאול נתן ייסד את חברת "העזרה", The Hilfseverein der Deutschen Juden בגרמניה בשנת 1901. מטרתה היה לסייע ליהודים נזקקים במזרח אירופה, בארצות המזרח ובארץ ישראל. "העזרה" התחילה לפעול בארץ בתחום החינוך בשנת 1904, והקימה בתי ספר, גני ילדים ואף את בית המדרש למוזיקה עבריים בירושלים. נוסף על כך היא אף דאגה להכשרה מקצועית של גננות במוסדות ייעודיים בברלין, שעם עלייתן ניהלו את גני הילדים של החברה בארץ. ראה: מ' רינות, חברת העזרה ליהודי גרמניה, ביצירה ובמאבק, ירושלים תשל"ב, עמ' 109-110; ר' אלבוים דרור, החינוך העברי בארץ ישראל א, ירושלים תש"ן, עמ' 310-315.

12 פאיאנס גליק, החינוך בגיל הרך, עמ' 59.

הרך, משום שגננות אלה הכניסו את המסורת האירופית והאמריקאית, שעיקרה העמדת הילד וצרכיו במרכז. לפי גישה זו, ארגון הגן, הפעילות המתרחשת בו ותפקיד הגננות – כולם נגזרו מצורכי הילד, מיכולותיו ומתחומי העניין שלו. בשנת 1935 החל להופיע ביטאון ”הד הגן“¹⁴, שחשף את הגננות לתורות חדשות ולנושאים מגוונים המתאימים לגיל הרך – חינוך מוזיקלי, חינוך גופני, תיאטרון ילדים, חופש ומשמעת, חשיבה מתמטית, עבודה עם הורים וכדומה.¹⁵

השפעת הרעיונות של החינוך הפרוגרסיבי על גני הילדים הלכה והתרחבה,¹⁶ תחילה מגישותיהם של פרבל,¹⁷ ומונטסורי,¹⁸ ומשנות השלושים ואילך, גם לאור השקפתו החינוכית של ג'ון דיואי.¹⁹ עקב השינוי המהותי בתפיסת החינוך בגיל הרך, התגבשו שיטות הוראה

13 הנרייטה שראדר-בריימן, תלמידתו של פרבל, הקימה בשנת 1873 את הסמינר לגננות בברלין. בסמינר לימדו את תורתו של פרידריך פרבל, מייסד גן הילדים הראשון, וקידמו את התפיסה הרואה בילדות תקופה ייחודית ונפרדת. מטרת החינוך נשענה על תורתם הפדגוגית של היינריך פסטלוצי (1827-1746) ופרידריך פרבל (1852-1782) והתמקדה בתחומי העניין של הילד ובכשריו הפנימיים. שיטת החינוך בסמינר עודדה פעילות עצמאית וספונטנית של הילד והדגישו את חשיבות המשחק והפעילות היצירתית. ראו: מ' סנפיר, ש' סיטון וג' רוסר-צימט, מאה שנות גן ילדים בארץ ישראל, שדה בוקר ובאר שבע 2012, עמ' 35-38 (להלן סנפיר, סיטון ורוסר-צימט, מאה שנות גן ילדים).

14 ביטאון לגיל הרך, שיצא לראשונה ביוזמתן של מייסדות גן הילדים העברי. בהחלטתן לקרוא לו ”הד הגן“ הן ביטאו את שאיפתן שהוא ישמש הד לקולות ולבעיות שעוליים מן השטח, אך גם לחידושים פדגוגיים שיוצאים מהאקדמיה. על משמעותו המקצועית של העיתון ועל הקשיים בפרסומו, ראו: סיטון, בניית זהות הגננת, עמ' 168-169; סנפיר, סיטון ורוסר-צימט, מאה שנות גן ילדים, עמ' 84-85.

15 א' אחיאמי וח' באר (עורכים), והיו עיניך רואות את מוריך: תשעים שנה להסתדרות המורים תרס"ג-תשנ"ב, תל אביב תשנ"ד, עמ' 138.

16 ש' טאובר, 'חינוך ריתמי לאומי בגן הילדים בארץ ישראל: גישת דלקרוז בתקופת היישוב 1920-1945', עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל אביב, 2008.

17 פרידריך פרבל (Froebel, 1852-1782) פיתח גישה חינוכית המבוססת על חשיבה דתית. מתוך הבנת חשיבות החינוך בגיל הרך, הוא פתח בשנת 1837 מעון לילדים ומאוחר יותר אף טבע את המונח "גן ילדים". הנחתו הבסיסית הייתה שהדרך המרכזית להתפתחות הילד בשנותיו הראשונות היא באמצעות הפעילות והמשחק הספונטני ושמטרת הגן היא לגרום לילדים אושר ולהדריך את ההורים. תכנית הלימודים שפיתח שילבה בין עשייה, פעילות יצירתית ומשחק המובילים ללימוד תיאורטי. ראו: סנפיר, סיטון ורוסר-צימט, מאה שנות גן ילדים, עמ' 27-32.

18 מריה מונטסורי (Maria Montessori, 1952-1870) מחנכת, פילוסופית, רופאה ופסיכיאטרית ילידת איטליה. פיתחה גישה חינוכית ושיטת עבודה הכוללת שלושה מרכיבים מרכזיים: הסביבה, הילד והמורה. על פי גישה זו יש להתאים את הסביבה הטבעית של הילד לצרכיו המשתנים, כדי שיוכל למצות את הפוטנציאל הגלום בו. שם, עמ' 57-58.

19 ג'ון דיואי (1952-1859) פילוסוף, פסיכולוג ואיש חינוך, שהוביל את החינוך הפרוגרסיבי במחצית הראשונה של המאה העשרים בארצות הברית. גישתו החינוכית הדגישה את הצורך בפיתוח כישורים של פתרון בעיות וחשיבה יצירתית על פני זכירת מידע. טיפוח אישיות הפרט, הצורך בפעילות חופשית ולמידה מתוך הניסיון הם רק חלק מעקרונות גישתו הפופולרית. ראו: ג' דיואי,

ייחודיות. העבודה בגנים התנהלה על פי שיטת הנושאים,²⁰ שנשאבו מסביבתו הקרובה של הילד, כמו התרנגול והתאנה, אך גם נושאים מרוחקים מעולמו, כמו מערכת השמש והכוכבים. הפעילויות והעבודות היו אף הן בהקשר לנושא הנלמד. כמו כן הוכנסו עבודות כמו טיפול בצמחי בית, עבודה בגינה ועוד. הלמידה הייתה מילוליות בעיקרה: שיחה, סיפור, דקלום ועוד. החומר הספרותי שיועד לילדים תורגם תחילה בעיקר מגרמנית, ובהמשך החלו סופרים לכתוב בעברית עבור ילדי הגן.²¹ במרוצת הזמן חדרו לגנים עוד חידושים והשפעות, וביניהם השיטות של דקרולי,²² ומונטסורי.

הנה כי כן, שנים ספורות לפני קום המדינה התגבשו עקרונות החינוך בגיל הרך שליוו את גני הילדים שנים רבות. הנחת היסוד שלהם הייתה שלמידה יעילה מתרחשת רק בהקשרים של מצבי חיים אמיתיים, ועל כן על גן הילדים להוות סביבה חינוכית, המאפשרת לילד הרך לחוות חוויות מחיי היום יום ולהתנסות בהן באופן חופשי. מתוך כך הודגשה חשיבותן של פעילויות יומיומיות כדוגמת בישול, כביסה, עבודה בגינה ועוד. כמו כן יוחד זמן למשחק הדרמטי ולמשחקי חיקוי והזדהות. בפעילויות הובלט החינוך לערכים, על פי השקפת העולם של הזרם הפוליטי שהגן השתייך אליו. לאור תפיסה חינוכית זו, הוסט מקומה של הגננת מהמרכז אל "ירכתי הבמה". תפקידה הומר מהוראה, הנחיה ותיווך של ידע לארגון סביבה חינוכית שתיתן מענה לצורכי הילדים על פי בחירתם וקצב פעילותם. נוסף על כך, היה עליה להשגיח על הילדים, לסייע להם ולעודדם בעשייתם ואף להדגיש בצורה מכוונת את ההיבטים הערכיים בפעילויות שנבחרו על ידם.²³

-
- 20 הילד ותכנית הלימודים בית הספר והחברה, תרגם: חיים ברור, תל אביב תש"ך, עמ' ה-מג. שיטת הנושאים התפתחה עם ייסודם של בתי הספר הראשונים בקיבוצים בראשית שנות העשרים. יישומה התרחב בהדרגה מכיתות היסוד לכיתות הגבוהות. השיטה אופיינה בלמידה אינטגרטיבית שהושתתה בתחילתה על נושאים שנגזרו מעקרונות החינוך הציוני-סוציאליסטי. בהמשך הושם דגש בהתאמת המטרות לגילאי הלומדים, כך שבגיל צעיר המטרות היו קרובות ומוחשיות ובגילאים מבוגרים יותר המטרות היו מרוחקות ומופשטות ומצריכות למידה ארוכת טווח. ראו: ' דרור, חלוצי הוראה, הד החינוך פג (2) דצמבר (2008), עמ' 28-31.
- 21 ש' רשף ו' דרור, החינוך העברי בימי הבית הלאומי, 1919-1948, ירושלים, 1999, עמ' 51 (להלן רשף ודרור, החינוך העברי).
- 22 אוביד דקרולי (Ovide Decroly, 1871-1932) פסיכיאטר לילד בלגיה שעסק בחינוך ילדים בחינוך הרגיל ובחינוך המיוחד. עקרונות גישתו החינוכית היו הצבת הילד במרכז ולמידה באמצעות הפעלה, תוך התייחסות לסביבה החברתית הטבעית של הילד. הוא דגל בחינוך מעורב של בנים ובנות ועודד את הילדים לפעילויות קולקטיביות, כמו תחרות, יצירות משותפות וכדומה. הוא טען שניתן ללמוד בצורה ישירה מתוך הסתכלות והתנסות, ובצורה עקיפה באמצעות אסוציאציות. ראו: F. Dubreucq, "Jean-Ovide Decroly", *Prospects: International Review of Comparative Education*, 1993, 23, pp. 75-247
- 23 סנפיר, סיון ורוס-צימט, מאה שנות גן ילדים, עמ' 60-63.

הגננת העבריייה בתרבות הציונית

מרים סנפיר, שוש סיטון וגילה רוסו-צימט, גורסות שהולדתו והתפתחותו של מקצוע הגננת קשור בגישה אידאולוגית פמיניסטית שהן מכנות "אימהות רוחנית". לפי גישה זו האימהות איננה רק תכונה נשית המתממשת במרחב הפרטי, אלא עשויה לשרת את החברה כולה. הגננת מפעילה את ישותה האימהית, מעבר למרחב הפרטי, אל מרחבים ציבוריים ולטובת החברה כולה,²⁴ ומשום כך מקצוע הגננת הוא מקצוע נשי מובהק. התרבות הציונית התבססה על חלוקת עבודה מגדרית ברורה, שבה עבודת האישה עמדה בניגוד לעבודת הגבר. תפיסתה של תרבות זו שילבה בתוכה שתי אידאולוגיות – הפטריארכלית-המסורתית והציונית. האידאולוגיה הפטריארכלית-המסורתית תבעה מן האישה להעמיד את צורכי משפחה לפני הכול ואילו האידאולוגיה הציונית הוסיפה את העמדת צורכי הלאום מעל הכול. למרות שהאידאולוגיה הציונית סחפה נשים והייתה קרקע פורייה לצמיחתה של דמות נשית חדשה, השילוב בינה לבין האידאולוגיה הפטריארכלית-המסורתית הקשה מאוד על שאיפותיהן של הנשים לקידום מקצועי ולפיתוח של קריירה הפורצת את ענפי התעסוקה הנשיים המסורתיים.²⁵ ההתמקדות ב"ספרה הביתית" ומילוי ייעודה המסורתי מחד, והתגייסות לצורכי התחייה הלאומית ולפיתוח הארץ מאידך – בלט במיוחד בקרב נשים שגדלו בסביבה דתית וחרדית.

תפיסת תפקידיה של האישה העבריייה השליכה גם על השכלתה ועל כושר השתכרותה. בשנות השלושים היו הנשים האקדמאיות מיעוט ביישוב, הן ביחס לאוכלוסייה בכלל והן ביחס לנשים בפרט.²⁶ במפקד שנערך בשנת 1937 נמצא שכמעט מחצית מהנשים בערים ובהתיישבות העובדת היו בעלות השכלה תיכונית בלבד. רק 7.1% מהנשים העירוניות היו בעלות השכלה גבוהה. רוב הנשים העובדות, בסוף שנות השלושים, היו נשים עירוניות שהועסקו במקצועות שירות נשיים כמו הוראה ופקידות. כמעט מחצית מהנשים שעסקו במקצועות השירות היו נשים נשואות. אולם בניגוד לנשים שעסקו במקצועות שהניבו שכר גבוה, דרגות שכר של הנשים שעסקו בחינוך, ובכללן הגננות, היו נמוכות.²⁷

ב. התפתחות גני הילדים לאחר קום המדינה (תש"ח-תש"ך)

בשנת תש"ט פעלו בישראל 426 גני ילדים שלמדו בהם יותר מ-25,000 ילדים. בשנה זו נחקק חוק חינוך חובה חנינם שקבע כי יש להחיל חובת לימוד על כל ילד מגיל חמש ועד גיל 14. החוק יושם בשנת תשי"א, ומשנה זו חל גידול עצום במספר גני הילדים. צמיחה

24 שם, עמ' 33-35.

25 שחורי-רובין, גננות.

26 ח' הרצוג, ארגוני נשים בחוגים האזרחיים: פרק נשכח בהיסטוריוגרפיה של הישוב, קתדרה 70 (תשנ"ד), עמ' 111-133.

27 ד' ברנשטיין, אישה בארץ ישראל: השאיפה לשוויון בתקופת היישוב, תל אביב, תשמ"ז, עמ' 70, 118.

מהירה זו הובילה, בערים ובמושבות הגדולות, למחסור בגננות מוסמכות וקושי לקלוט את כל הילדים שהיו זכאים לכך.²⁸

עם הקמת המדינה ועד לחקיקת חוק חינוך ממלכתי בשנת 1953 המשיכו הגנים לפעול על פי הזרמים. גני הילדים של הזרם הכללי מנו 44% מכלל הגנים, גני הילדים של זרם העובדים מנו 37% ואילו גני הילדים של זרם המזרחי – 18%.²⁹ כל זרם שכלל את שיטות העבודה שאפיינו אותו – הזרם הכללי אופיין בגישה הפרוגרסיבית; זרם העובדים דגל גם בחופש בחירה רחב ובחינוך לערכי העבודה; ואילו זרם המזרחי חינך לקיום מצוות ולחיים במסגרת דתית. הגננות בכל הזרמים התמקדו בחינוך הערכי ופעלו למעורבות בחיי הילד. כל הגנים התמידו בהנחלת השפה העברית, והדגישו את הזיקה לטבע, למולדת, לעבודת האדמה ולמסורת ישראל. לקראת החגים התגבשה מסורת של פעילויות משותפות להורים ולילדים לציון המועדים. חוק חינוך ממלכתי הוביל להעברת הטיפול בגני הילדים לפיקוח מרכזי, אבל זרם המזרחי שמר על האוטונומיה שלו ועל מערכת פיקוח עצמאית, וביסס את מעמדו של החינוך הממלכתי דתי.³⁰

המפקחת המרכזת הראשונה על גני הילדים במערכת הממלכתית החדשה הייתה ד"ר שרה פאיאנס-גליק,³¹ מומחית לגיל הרך. בהיעדר תכנית לימודים כתובה, הנחתה פאיאנס את הגננות להתבסס על התיאוריות הפסיכולוגיות והמסורות החינוכיות שרווחו בגנים ולהשתמש בצורה אקלקטית בשיטות ההוראה שאפיינו את שלושת הזרמים. עם זאת, היא דרשה שהתכנים יתאמו את המכנה המשותף הממלכתי הרחב של פיתוח השפה העברית, חגי ישראל, חינוך גופני, טיול בטבע, חקלאות ומושגים מתמטיים.³²

28 פאיאנס-גליק, החינוך בגיל הרך, עמ' 50; רייכל, סיפורה של מערכת החינוך, עמ' 106, 116-118.

29 'דרור, כלים שלובים בחינוך הלאומי: הסיפור הציוני, ירושלים 2008, עמ' 2.

30 מ' דגן, "החינוך הממלכתי-דתי: הגישות, התפתחותן ויישומן", בתוך: א' פלד (עורך), יובל למערכת החינוך, כרך ג, תל אביב תשנ"ט, עמ' 1011-1024.

31 ד"ר שרה פאיאנס-גליק (1900-1976) ילידת ביאליסטוק, בת למשפחה דתית המזוהה עם תנועת "המזרחי". את לימודיה הגבוהים עשתה במכון הפסיכולוגי שעל יד אוניברסיטת ברלין, שם למדה פסיכולוגיה של הגיל הרך. פאיאנס-גליק עלתה לארץ בשנת 1933 והשתלבה כמרצה לפסיכולוגיה בסמינרים למורות ולגננות בתל אביב ובירושלים. משנת 1936 שימשה כמפקחת על גני הילדים מטעם מחלקת החינוך ולאחר קום המדינה ועד שנת 1967 הייתה למפקחת הראשונה מטעם משרד החינוך והתרבות. פאיאנס-גליק פיתחה את שיטת העבודה האינטנסיבית בגנים שתכניה הותאמו לאורח חייהם של ילדי המעברות. מטרת השיטה הייתה צמצום הפערים בין ילדי העולים החדשים לוותיקים. היא פרסמה מאמרים וספרים בעברית ובגרמנית בתחום החינוך לגיל הרך, ואף זכתה בפרס החינוך של עיריית תל אביב בשנת 1969. ראו: ניר-יניב, גן הילדים, עמ' 151-152; צ' שחור-ירובין, "כור היתוך במגרש המשחקים", פנים – הקרן לקידום מקצועי 42, 2008 (להלן שחור-ירובין, כור היתוך). מתוך אתר הסתדרות המורים <http://www.itu.org.il/Index.asp?ArticleID=10453&CategoryID=1298&Page=1>

32 ר' מיכלוביץ, "חינוך קדם-יסודי בישראל: התפתחותן של התפיסות ויישומן בעשייה החינוכית", בתוך: א' פלד (עורך), יובל למערכת החינוך בישראל, ירושלים תשנ"ט, עמ' 862; שחור-ירובין, שם.

עם העלייה ההמונית שלאחר קום המדינה, נתפס גן הילדים כסוכן חברות וכאמצעי להקניית השפה העברית והתרבות הישראלית לילדי העולים ולהוריהם.³³ הפערים הקוגניטיביים, הרגשיים והמוטוריים בין הילדים הוותיקים לבין ילדי העולים הניעו את אנשי משרד החינוך, ובראשם את המפקחת, לחפש שיטות הוראה חדשות. עקב כך התפתח שיח חינוכי שהעדיף את החינוך האינטנסיבי והפורמלי בגיל הרך על פני הגישה הפרוגרסיבית. הגישה החדשה הזו הדגישה את הטיפוח הממוקד של כישוריו ומיומנותיו של הילד. במטרות החינוך לגיל הרך והעקרונות הפדגוגיים, שפורסמו לראשונה רק בשנות השישים בחוברת ”מדריך לתוכניות עבודה בגן ילדים“,³⁴ הומלצה השיטה האינטנסיבית³⁵ שהתייחסה לשלושת הגורמים השותפים בגן – הילדים, ההורים והגננת. הגננות ביישובי העולים עברו השתלמויות ייחודיות. השיטה התמקדה בשיחות יזומות רבות במהלך שעות הפעילות בגן וכללה משחקים לימודיים ודפי עבודה. השיטה האינטנסיבית נוסתה לראשונה בשלושה גנים של ילדים עולים, ולאור הצלחתה התרחבה לגנים נוספים. בשנת תש”ך 375 גנים דיווחו על פעילות בשיטה האינטנסיבית.³⁶

ג. רשת הגנים אהל יעקב – מהקמה ועד סגירה (1933-1978)

ההתחלות (1933) – יוזמה נשית דתית ציונית

בקיץ תשנ”ג (1933) בסוכה שעל חוף ימה של תל-אביב, פתחו יהודית (יטה) נוי וחברת ילדותה מפרנקפורט, שטפי בודנהיימר-כהן את הגן הדתי הציוני הראשון, שנקרא אז ”בית יעקב“.³⁷ את ה”מבנה” לגן, שהיה למעשה סוכה, העמידה לרשותן עיריית תל אביב³⁸ ואת הילדים גייסו באמצעות מודעה שפורסמה בעיתון המקומי על הקמת גן דתי בעיר.³⁹ שתי החברות, שהיו חדורות נכונות להגשים את חלומן ולהקים ”גן דתי בארץ ישראל“,⁴⁰ לא נרתעו מהקשיים הפיזיים ומידיעה מעטה של השפה העברית. הן מצאו דירה למגוריהן

33 ק' טל ות' בר, ”יחסי משפחה-מערכת החינוך בגיל הרך מנקודת מבט היסטורית“, חומר רקע לעבודת היזמה, ירושלים (2010) <http://education.academy.ac.il>

34 רייכל, סיפורה של מערכת החינוך, עמ' 116-117.

35 שיטה זו פותחה בסוף שנות החמישים במטרה לשפר את דרכי החינוך בגני הילדים בכלל ובקרב ילדי העולים וילדים טעוני טיפוח בפרט. השיטה כללה תכנית להעשרת השפה ומושגי יום יום והופעלה כרי לקדם את הילדים בהתפתחותם ולהקנות להם כלים אורייניים להצלחה בבית הספר. ראו: שחור-רובין, כור היתוך.

36 רייכל, סיפורה של מערכת החינוך, עמ' 106.

37 י' סגל וש' כהן, ”תחילתם של גני ילדים ומעונות יום 'אהל יעקב'“, עמוד ב'. תיעוד בכתב ידה של י' סגל שנשלח ל אלישבע רמון, כ”ד טבת תשנ”ו, אוסף פרטי באדיבות אלישבע רמון (להלן סגל וכהן, תחילתם של גני ילדים).

38 ש.ם.

39 ש.ם; ריאיון, כהן, עמ' ב.

40 ש.ם.

ברחוב ביאליק ומיד התחילו להכין את הגן לפתיחה. נוי הייתה אחראית על גיוס הכספים לאחזקת הגן וכהן נסעה ליפו כדי לרכוש ציוד בסיסי. בשוק הערבי ביפו היא רכשה ציוד ראשוני וקישוטים שונים ושתייהן עמלו להכין את הגן לקליטת הילדים.

הגן נפתח עם שבעה ילדים,⁴¹ כשכל אחד מהם עלה מארץ אחרת. כהן סיפרה שהתקשורת עם הילדים הייתה בעיקר בתנועות ידיים.⁴² בסוף הקיץ, כשהסוכה לא עמדה בפגעי מזג האוויר, היה ברור לשתייהן שיש למצוא מבנה של ממש לגן. נוי הצליחה לגייס תרומה משמעותית מפרדסן נדיב בשם ארטן זייץ, ובכסף שהשיגו הן שכרו דירת שלושה חדרים ברחוב בלפור, בלב העיר, אליה העתיקו את הגן. חדר אחד שימש אותן למגורים ושאר חדרי הדירה שימשו לגן הילדים ולמעון שנפתח בשלב מאוחר יותר. דפוס התנהלות זה, שבו הגננות גרות במבנה שבו מצוי גם הגן, התקיים גם בגני הילדים ומעונות היום שנפתחו מאוחר יותר בירושלים ובחיפה. הוא נפסק רק לאחר נישואי הגננות.⁴³

לאחר תקופה קצרה מאוד נכנס הגן לשגרת לימודים ופעל במלוא התנופה.⁴⁴ עם הגעת עולים רבים מגרמניה לערי הארץ, גן הילדים של הגננות ה"יקיות", המשכילות והמדורפלות הפך להיות מצרך מבוקש.⁴⁵ נוי וכהן החליטו שיש להקים גנים דתיים-ציוניים נוספים גם בערים נוספות. נוי גייסה גננת דוברת עברית מהגליל שתחליף את כהן ואותה, ושתייהן עלו לירושלים.⁴⁶ נוי, ושותפותיה באהל יעקב, בחרו שלא להזדהות עם תנועה פוליטית ממוסדת ועם הזרמים החינוכיים הקיימים. למרות שהגננות המייסדות היו מקורבות מבחינה אישית לחוגי "אגודת ישראל", הן רצו לשמר את עצמאותן המקצועית-חינוכית והקפידו שהגנים יתנהלו בצורה א-פוליטית.⁴⁷

41 ישנן שתי גרסאות לגבי מספר הילדים בגן הראשון: האחת שהגן נפתח עם שבעה ילדים (סגל וכהן, תחילתם של גני ילדים), והשנייה שהיו בגן לפחות שבעה עשר ילדים (ריאיון, כהן, עמ' ב).

42 סגל וכהן, תחילתם של גני ילדים, עמ' ב.

43 שם, שם.

44 שם, עמ' ג.

45 ממסמך מאוחר יותר, משנת 1963, עולה שהגן העתיק את משכנו לרחוב מלצ'ט 1.

46 שם, שם.

47 מסמך פרסומי על גני אהל יעקב [אנגלית], שהופץ לצורך גיוס כספים בשנת 1943 (להלן מסמך פרסומי, 1943), אוסף פרטי באדיבות אלישבע רמון (להלן אפ"ר); מסמך פרסומי [אנגלית], שהופץ לצורך גיוס כספים לבניית גן של הרשת בירושלים, אוקטובר, 1963 (להלן מסמך פרסומי, 1963), אוסף פרטי באדיבות מיכל גולדברג (להלן אפ"ג); מכתב מאלישבע רמון, גננת ומנהלת בגני הרשת, לאהוד אולמרט, ראש עיריית ירושלים, בעניין הנצחת מפעל גני הילדים ומעונות היום של אהל יעקב, 31.10.1995, אפ"ר; סגל וכהן, תחילתם של גני ילדים; ריאיון עם אלישבע רזונבאום-רמון, גננת ומנהלת ברשת אהל יעקב בשנים 1942-1952, ירושלים 4.3.2003, עמ' ו (להלן ריאיון, רמון); ריאיון עם זהבה ברודמן-רוט, גננת ומנהלת ברשת אהל יעקב בשנים 1955-1975, פתח-תקוה 27.7.2003, עמ' ד, ח (להלן ריאיון, רוט).

מגן אחד לרשת של גנים: הרחבת הגנים וביסוסם (1934-1967)

בהיעדר תמיכה כלכלית ממוסדת, נטלה על עצמה נוי נוסף על תפקידיה החינוכיים-פדגוגיים, את גיוס כספי התרומות בארץ ובחוץ לארץ. בחן שאפיין אותה ובכישרונה ליחסי ציבור, שעליהם העידו כל מכריה, הצליחה נוי לגייס בכל פעם סכומי כסף נאים שאפשרו לפתוח גנים חדשים ולבסס את הגנים הקיימים.⁴⁸

חצי שנה לאחר עלייתן של נוי וכהן לארץ, הצטרפה חברה נוספת מגרמניה, יוכבד סגל,⁴⁹ בוגרת הסמינר לגננות בברלין. סגל הקימה את הגן השני של הרשת בירושלים מכספי תרומות. היא שכרה בית ערבי מרווח ברחוב החבשים, סמוך לשכונת מאה שערים. בעליית הגג התגורר עולה חדש מגרמניה, חדר אחר שימש למגורי הגננות⁵⁰ ושאר המבנה – שלושה חדרים גדולים, חצר פנימית קטנה וחצר חיצונית רחבת ידיים עמדו לרשות הגן. הגן נפתח עם עשרה ילדים ולאחר זמן קצר היו בו שתי כיתות גדולות – האחת לגילאי שלוש עד ארבע והשנייה לגילאי ארבע עד שש.⁵¹ גם בגן זה התקבלו ילדים דתיים ושאינם דתיים, כאשר התנאי היחידי לקבלה היה הסכמת ההורים ל”חינוך דתי מובהק”.⁵² בחצר החיצונית יצרו הגננות גינת ירק לגידול ירקות ועשבי תיבול וכן ערוגות פרחים לנוי. בערב שבת נהגו לשלוח עם הילדים לבתיהם מעט ירק מגינת הגן. תושבי מאה שערים הסמוכה, שלא ראו בעין יפה את גן הילדים המעורב (בנים ובנות) המודרני, ואת הגננות שרוכבות על אופניים בלבוש שאיננו לפי מושגי הצניעות המקובלים בשכונתם, חיבלו לעתים קרובות בגינת הגן ועקרו את הצמחים.⁵³ שכר הלימוד בגן בשנים הראשונות היה לירה אחת, אולם כל משפחה שילמה לפי יכולתה. למרות שחלק מילדי הגן שוחררו לגמרי מתשלום, לא היה צורך בתחילה, בתמיכה כספית חיצונית, כי ההורים האמידים שלמו מחיר מלא.⁵⁴

48 ריאיון עם חיה אדלר, גננת בגן השילוב בירושלים ועם בעלה, יעקב, שהיה פעיל באגודת ”אהל יעקב”, ירושלים 27.5.2003, 22.7.2003, עמ' ט' (להלן ריאיון, חיה ויעקב אדלר); ריאיון, כהן, עמ' ב; מכתב מהתורם, מר ריצ'רד הולצר לנוי [אנגלית], 4.2.1971, אפ"ג (להלן מכתב מהתורם הולצר); מכתב מנוי לרב הרברט גולדשטיין בבקשה שיסייע בגיוס של תרומות לגנים ממר לודוויג ג'סטון [אנגלית], 25.5.1969, אפ"ג (להלן מכתב לרב גולדשטיין).

49 מידע נוסף על סגל בפרק על הגננות המייסדות.

50 גננת נוספת בשם סבינה וולף-זייד גרה עם סגל.

51 ריאיון, סגל, עמ' ד.

52 סגל וכהן, תחילתם של גני ילדים, עמ' ג.

53 שם, שם.

54 שם, שם.

יהודית רוזנהיים נוי, ירושלים (תרצ"ד, משוער).

לאחר מספר שנים נאלצו לעזוב את הבית הערבי המרווח ונדדו לדירה שכורה אחרת בשכונת רחביה,⁵⁵ שם השתכנו במבנה בעל שני חדרים.⁵⁶ נוי הייתה קשובה מאוד לצורכי הזמן והשעה. היא חשה צורך לסייע בפרנסת משפחות הילדים והחליטה לפתוח גם מעון יום לילדי האימהות העובדות.⁵⁷ המעון פעל משעת בוקר מוקדמת ועד ארבע אחר הצהריים. לצורך כך הובאו מיטות מתקפלות קטנות למנוחת הילדים בצהריים וגויסה מבשלת שהכינה אוכל חלבי בלבד בצידוד המטבח הבסיסי והפשוט.⁵⁸ מעונות היום גויסו לעתים לאירוח של עולים חדשים שלנו במיטות

55 בשנות השלושים, שכונת רחביה בירושלים הייתה יעד מועדף על העולים מגרמניה בשל מיקומה המרכזי, בשל היותה השכונה המודרנית ביותר בעיר ובשל העולים הוותיקים יותר מגרמניה שהתגוררו בה. בואם של העולים מגרמניה הגדיל מאוד את מספר התושבים ושינה את אופייה של השכונה. להרחבה ראו: א' רמון, 'דוקטור מול דוקטור גר' – שכונת רחביה בירושלים: היסטוריה, הווי, מסלולי טיול, ירושלים תשנ"ח.

56 ריאיון, סגל.

57 סגל וכהן, תחילתם של גני ילדים, עמ' ג; מסמך פרסומי, 1943; מסמך פרסומי, 1963; ריאיון, רמון.

58 סגל וכהן, תחילתם של גני ילדים, עמ' ד.

הילדים. מבני הגנים הוסבו לא אחת לאולם התונות, כאשר הכיבוד כלל עוגיות ותפוזים ממטבח המעון.⁵⁹

בשנת 1935, שנתיים לאחר תחילת הפעילות בגן בירושלים, עזבה סגל את הגן והמעון בירושלים כדי לפתוח גן נוסף של הרשת בחיפה. את מקומה בהנהלת הגן והמעון בירושלים נטלה כהן. למרות הקשיים הכלכליים הצליחה נוי לגייס את הכסף, וסגל שכרה דירת שלושה חדרים ברחוב פבזנר 58 שבהדר הכרמל. שם היא הקימה את הגן ומעון היום השלישי של רשת אהל יעקב. הגן התפתח במהירות ומילדים מעטים צמח בתוך זמן קצר לגן ולמעון שלמדו בו בשלוש כיתות נפרדות לפי גיל. בשנת תרצ"ה, שבועות ספורים לאחר פתיחת הגן, הגיעה מגרמניה לארץ אילה (לני) זנגר-גרוסמן, גננת ומנהלת גן ילדים בקהילה חרדית בפרנקפורט, והתחילה לעבוד בגן ובמעון “אהל יעקב” בחיפה. סגל עזבה את חיפה וחזרה לירושלים.⁶⁰

בלחץ ההורים, החליטה נוי לפתוח גן דתי נוסף בירושלים. היא פנתה לסמינר לגננות על שם אשכולי, שדגל בשיטות חינוך מתקדמות,⁶¹ וגייסה את הגננת חנה בלוס-קלנר.⁶²

59 מ' גולדברג, י' סגל וא' רמון, “יהודית נוי (רוזנהיים) – לדמותה”, בתוך: מ' רוט (עורך), מאמר מרדכי: מאמרים לפראקי אבות, רמת חן תשס"ה, עמ' 89-90 (להלן גולדברג, סגל ורמון, יהודית נוי).

60 סגל וכהן, תחילתם של גני ילדים, עמ' ד-ה.

61 סמינר חילוני פרטי לגננות בירושלים על-שם הר"ר יצחק אפשטיין, שדגל בשיטות חינוך מתקדמות. הסמינר נוסד בת"ש (1939/40) על ידי הרב, ההיסטוריון, החוקר, המתרגם והמורה ד"ר אהרון זאב אשכולי, ששרת גם כרב צבאי בכריגה היהודית שבצבא הבריטי בימי מלחמת העולם השנייה. לימים נקרא הסמינר על שמו – סמינר אשכולי – ובשנת תש"י (1949/50) הועבר לזרם העובדים. ראו: רשף וררו, החינוך העברי, עמ' 98.

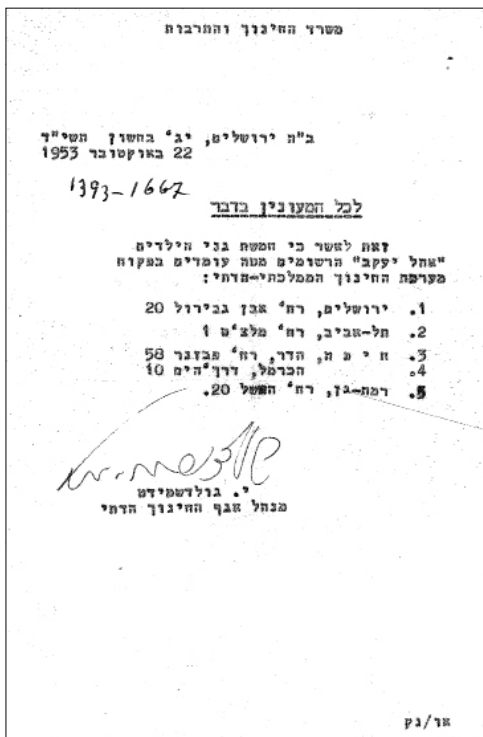
62 חנה בלוס-קלנר (1919-1970) ילידת מנהיים שבגרמניה, בת למשפחה דתית משכילה. פעילה בתנועת “ברית הנוער הדתי” בגרמניה, ולאחר עלייתה גם ב“בני עקיבא” בישראל. כשמלאו לה 16 שנה עלתה לארץ עם משפחתה ועבדה במשך שלוש שנים בתפקידי הדרכה במוסד הילדים “אהבה” שבקרית ביאליק. בשנת 1942, עם סיום לימודיה בסמינר לגננות “אשכולי” בירושלים, הוצעה לה עבודה בגן אהל יעקב. קלנר עבדה כגננת ובהמשך אף כמנהלת בגני הילדים של הרשת בירושלים ובחיפה. בשנת 1952 היא יצאה ללימודים בקורס אוניברסיטאי לגננות והחל משנת 1958 היא עבדה כמפקחת על גני הילדים בחינוך הממלכתי דתי במשרד החינוך. במהלך עבודתה במשרד החינוך, הייתה קלנר חברה באגודת “אהל יעקב” ואף שימשה בתפקיד של גזבר כבוד. קלנר המשיכה את מסורת חגיגת השבועות שנקבעה עוד בתקופה בה שמשה גננת ומנהלת ברשת “אהל יעקב” והטמיעה אותה גם בתפקידה כמפקחת במשרד החינוך, כפי שמתאר יוסף גולשמיט: “זכיתי פעם אחת לראות מחזה מלבב זה. היה זה בימים הראשונים של חודש סיון [...] אזור פיקוחה של חנה היה מסביבת צפת ועד מטולה, והיא בחרה את בית הכנסת הספרדי של האר”י ז”ל בצפת כמקום ההתכנסות. מכעשרים גנים באו הילדים לבושים בלבוש חגיגי, זרי פרחים על ראשם וסמלים וקישוטים לחג מתן תורה בידיהם”. ארבע שנים מאוחר יותר נחנך על שמה גן ילדים ברחוב הים בחיפה בטקס רשמי ומרשים ובנוכחות בני משפחה וחברים. ראו: י' גולדשמיט, “על חנה בלוס-קלנר”, בתוך: א' וסרטייל (עורך), גן הילדים בעבודתו, ירושלים 1972, עמ' 16; ר' ניסים ומ' משאט פניני, “חנה בלוס-קלנר – ביוגרפיה קצרה”, בתוך: א' וסרטייל (עורך), גן הילדים בעבודתו, ירושלים 1972, עמ' 13; רשימת שמות וכתובות למשלוח הזמנות

קלנר הקימה את הגן השני בירושלים ברחוב אבן גבירול 20, בשכונת רחביה. בתוך זמן קצר גם הוא התמלא במכסה המרבית של 35 ילדים. כחלק מהמצע האידאולוגי של הרשת, קלט גן זה כקודמיו ילדים מכל השכונות והעדות.⁶³ הגן ברחוב אבן גבירול 20 פרח, אולם התנאים הפיזיים היו קשים מאוד. את מבנה הגן נאלצו לחלוק עם תנועת "עזרא"⁶⁴ ועם בית כנסת ומצב זה הביא לחיכוכים רבים והערים קשיים רבים על הגננות, שנאלצו בכל תחילת שבוע לארגן את הגן מחדש.⁶⁵ רק בשנת 1967, לאחר משא ומתן ממושך עם עיריית ירושלים, עבר הגן למבנה משלו ברחוב אבן עזרא 11.

לאור הניסיון שהיה לנוי עם קלנר כגננת מסורה ומוצלחת, היא גייסה בשנת 1943 את חברתה של קלנר לספסל הלימודים בסמינר אשכולי, אלישבע (רוזנבאום) רמון.⁶⁶ רמון הצטרפה לצוות הגננות בירושלים ולאחר כחמש שנים הפכה למנהלת גני הרשת בעיר. קלנר עלתה צפונה לחיפה ובעזרת תרומה נדיבה ממר הלמוט מיינץ מאנגליה היא פתחה את גן הרשת השני ברחוב מצפה בשכונת נווה שאנן בעיר – גן קרלה, לזכרה של אשת הנדבן.⁶⁷ בחוברת פרסומית משנת 1943, שיצאה לצורכי גיוס כספים בחוץ לארץ,⁶⁸ מוזכרים גני רשת אהל יעקב בירושלים, תל-אביב וחיפה. עשר שנים מאוחר יותר, בשנת 1953, עם החלת חוק חינוך ממלכתי עברו חמשת גני הרשת – בירושלים, תל-אביב, רמת-

לטקס חניכת הגן לזכר קלנר, ספטמבר 1973, אפ"ג; מכתב [באנגלית] ממר אריק הולצר לנוי, 25.11.1974, אפ"ג.

- 63 ריאיון, סגל, עמ' ד; ריאיון, רמון, עמ' א; ריאיון, רוט, עמ' ה; מסמך פרסומי 1963.
- 64 "עזרא", תנועת נוער חרדית נוסדה בגרמניה בשנת 1919 וחינכה בשיטתו של הרש"ר הירש "תורה עם דרך ארץ". בשנת 1936 נוסדו סניפי ה"עזרא" הראשונים בארץ והתנועה הלכה בדרכי "פועלי אגודת ישראל". להרחבה ראו: ח' נבון, תנועת הנוער העברית "עזרא": תורה לאומיות וחלוציות תרצ"ר-תשמ"ח, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן 2000.
- 65 ריאיון, חיה ויעקב אדלר, עמ' א; ריאיון, רמון, עמ' ה.
- 66 אלישבע (רוזנבאום) רמון (1918-2012), נולדה בעיירה בדרום גרמניה. בשנת 1934, בהיותה בת 16, עלתה לארץ-ישראל במסגרת "עליית הנוער" ושהתה בבית צעירות מזרחי. ברוח החלוציות של אותה תקופה, היא הלכה לקיבוץ שדה אליהו. למרות רצונה העז ללמוד חקלאות, הקיבוץ אפשר לה ללמוד ולהתמחות רק בעבודה בלול התרנגולות ובהמשך גם בעבודה במטבח. הרצאה מקרית ששמעה בנושא הגננת האידאלית הקסימה אותה והיא הרגישה שיעודה הוא להיות גננת. למרות קשיי השפה והרקע התורני ממנו הגיעה, החליטה רמון ללמוד בסמינר הפרוגרסיבי "אשכולי" בירושלים. בשנת 1942, בעקבות המלצתה של חברתה ללימודים בסמינר, חנה (בלום) קלנר, היא התקבלה לעבודה כגננת ברשת אהל יעקב. לאחר חמש שנים כגננת, הפכה למנהלת גן הדגל של "אהל יעקב" בירושלים. בתפקידה כגננת וכמנהלת היא יישמה את שיטות ההוראה החדישות שרכשה בסמינר. רמון הפכה להיות חברת נפש של נוי וידידה קרובה של משפחתה. היא הייתה מעורבת מאוד בענייני רשת הגנים ושימשה, בין היתר, מזכירה וגזברית באגודת "אהל יעקב", ראו: פרוטוקול 1961; מכתב לגננת וייס; ריאיון, רמון, עמ' ד.
- 67 ריאיון, רמון, עמ' א-ב; הסכם בין הנדבן הלמוט מיינץ, אגודת "אהל יעקב" ועיריית חיפה להקמת גן ילדים בנווה שאנן לזכרה של קרלה מיינץ, 1960.
- 68 מסמך פרסומי, 1963.

מכתב המאשר את החלת הפיקוח של החמ"ד על גני אהל יעקב (תשי"ד).

גן וחיפה – לפיקוחו של אגף החינוך הממלכתי דתי.⁶⁹ אחת מהמפקחות הראשונות באגף החינוך הממלכתי-דתי הייתה איילה גרוסמן, שפרשה מתפקידה כגננת ברשת אהל יעקב. בשנת 1956 לערך⁷⁰ חזרה רמון מלימודי תואר שני בפסיכולוגיה בארצות הברית והביאה עמה תרומה של 25,000 דולר. בעזרת תרומה זו תוכנן ונבנה גן הדגל של רשת גני אהל יעקב, "בית יהושע" ברחוב יהושע בן-נון 36 בירושלים.⁷¹ הגן השתרע על שטח של חצי דונם. הוא כלל כניסה רחבה, מטבח, מקלט ושלושה חדרים מרווחים המצוידים באביזרים חדשניים וייחודיים שהותאמו במיוחד לצורכי הגיל הרך שהיו לאטרקציה.⁷² בגן

69 מכתב רשמי מ"י גולדשמידט, מנהל אגף החינוך הדתי המאשר שחמשת גני הילדים "אהל יעקב" מצויים תחת פיקוחו של משרד החינוך, י"ג חשוון תשי"ד, 22.10.1953, אפ"ג (להלן מכתב גולדשמידט).

70 השנה המדויקת אינה ברורה מכיוון שהתגלו סתירות בין מסמכים וראיונות שונים.

71 מכתב מאלישבע רמון, גננת ומנהלת בגני הרשת, לאהוד אולמרט, ראש עיריית ירושלים, בעניין הנצחת מפעל גני הילדים ומעונות היום של "אהל יעקב", 31.10.1995, אפ"ר.

72 ריאיון, חיה ויעקב אדלר, עמ' ג; נספח לשטר מכירת הגן ברחוב יהושע בן-נון בירושלים המפרט את רשימת הציוד שנמסר לקונה, ישיבת אהל שמעון מערלוי, 3.7.1978, אפ"ג. בנספח מפורטים

היו שלוש כיתות לימוד לגילאי שלוש עד שש וייחודו היה בכיתת שילוב, שבה שולבו לראשונה ילדים חרשים וכבדי שמיעה בגן ילדים רגיל.⁷³ במהלך שנות השישים הוסיפה רשת גני אהל יעקב לגדול ופתחה גנים נוספים. בשנת 1961 הוקם גן ברחוב כיכר חורב 16 שבשכונת אחוזה בחיפה. הגן הוקם ביוזמתה של קבוצת הורים שקיבלו על עצמם את האחריות הכספית לאחזקתו.⁷⁴ נפתח גם גן נוסף בירושלים, במבנה ארעי בשכונת קריית שמואל וכעבור שנה, בשנת 1962, הועבר הגן למשכנו החדש והקבוע ברחוב אדרת 4, שנתרם על ידי קרן הרי וג'יין פישל מניו-יורק.⁷⁵ במסמך פרסומי באנגלית משנת 1963⁷⁶ רשומים תשעה גנים פעילים ברשת אהל יעקב – שלושה בירושלים, אחד בתל-אביב, אחד ברמת-גן וארבעה בחיפה.⁷⁷ בשנת 1964 שכרה רשת גני אהל יעקב מבנה נוסף ברחוב האדרת 4 בירושלים והעבירה את הגן שבשכונת קריית שמואל למבנה הקבע, הנקרא על שמה של אשת התורם – גן רבקה גולדשטיין.⁷⁸ משנות השלושים ועד לשנות השישים הרחיבה נוי את מפעל גני הילדים ומעונות היום של "אהל יעקב". היא ושותפותיה לדרך הצליחו לכנות רשת גנים ומעונות יום בחיפה, רמת גן, תל אביב וירושלים שנוהלה על ידי הגנות המייסדות, כאשר כל מנהלת אחראית על גנים באזור אחר. נוי עצמה ניצחה על הרשת כולה, שמרה על קשר הדוק עם הגנות והייתה בקיאה בכל שינוי והתחדשות. הגנים ברשת הציעו חינוך דתי ציוני א-פוליטי על פי שיטות פדגוגיות חדשניות ועל בסיס עקרונות סוציאליים ייחודיים וברורים.

קשיים כלכליים וסגירת הגנים (1968–1978)

מצבה הכלכלי של הרשת ידע עליות ומורדות. גני אהל יעקב לא נהנו ממימון קבוע ומספק, מכיוון שאף גוף רשמי – פוליטי או ממלכתי – לא לקח את הרשת תחת חסותו. יתרה מכך,

כל האביזרים, המשחקים והציוד שהיה בגן ומועבר לידי הישיבה וממנו ניתן להתרשם בציוד הייחודי והחדשני בגן. ניתן למצוא ברשימה זו, מעבר לציוד הסטנדרטי המקובל, גם ראי כפול בחדר המנהלת באמצעותו יכלה לעקוב אחר הפעילות בגן, "ציוד תורני" רב, כמו ארון קודש וספרי תורה, פמוטים, גביע ועוד וציוד מוזיקה גדול ומגוון שכלל כלי נגינה מגוונים ותקליטים. הפסנתר, שנקנה בסכום של 2,650 ל"י, נתרם עם מכירת הגן לעיריית ירושלים, לשימוש בגני העיריה. ראו: קבלה מקליינמן פסנתרים בע"מ, 21.3.1968, אפ"ג; מכתב לגב' בתיה מלאכי, 9.9.1984, אפ"ג.

73 ריאיון, חיה ויעקב אדלר, עמ' ג.

74 פרוטוקול האספה הכללית של אגודת "אהל יעקב", ר"ח סיון תשכ"א 16.5.1961, אפ"ג (להלן פרוטוקול 1961).

75 שם; העתק ממכתב תודה שנשלח על ידי נוי לתורמים, 1964.

76 נספח פרסומי, 1963.

77 נוסף לגנים שצוינו לעיל, הוזכרו במסמך גם הגן ברח' החשמונאים ברמת גן, הגן בדרך הים 10 שבשכונת הדר הכרמל בחיפה והגן ברח' הארי בשכונת קריית שמואל בירושלים.

78 חוזה שכירות הדירה ברחוב אדרת, 19.8.1964, אפ"ג; מכתב תודה מני לקרן פישל על תרומתם בסך 25,000 ל"י לגן על-שם רבקה גולדשטיין [באנגלית], ח' חשוון תשכ"ה 15.10.1964, אפ"ג (להלן מכתב תודה לקרן פישל).

מתוך שמירת עקרון הסוציאליזם,⁷⁹ הונהגה בו שיטת שכר לימוד פרוגרסיבית, שאפשרה לילדים ממשפחות מעוטות יכולת להירשם לגן בתשלום סמלי בלבד, או ללא תשלום כלל. כתוצאה מכך, הייתה הרשת במאבק קיומי תמידי במהלך כל שנות קיומה. מצב זה היה המחיר ששילמה בעבור העקרונות שבהם דגלה – חינוך לכול (שוויון הזדמנויות) ואי השתייכות פוליטית. המאבק הקיומי החמיר בתחילת שנות השבעים והוביל להתמודדות קשה ומתסכלת, שהשפיע על משכורותיהן של הגננות ועל התנהלותן בגן.⁸⁰

בתקנות האגודה משנת 1936 נקבע כי הכנסות הרשת יהיו מורכבות מ”ממס חבר, מסי מתנדבים, תשלומי הורי הילדים ותרומות של אנשים פרטיים [...] מוסדות שונים, עיזבונות והקדשות מכל המינים בין בכסף ובין בשווה ערך”.⁸¹ מכיוון שמסי החבר והמתנדבים לא היו מרובים, ושכר הלימוד שהתקבל מתשלומי ההורים לא תאם תמיד את מספר הילדים,⁸² במהלך כל תקופת פעילות הרשת נאלצו נרי, המנהלות והגננות לגייס תרומות בארץ ובעולם.⁸³ גיוס הכספים לצורכי רכישת מבנים לגני הרשת היה מתורמים בחוץ לארץ.⁸⁴ למימון האחזקה השוטפת של הגנים ולתשלומי המשכורות ערכו המנהלות מגביות בארץ, כמו נשף הצדקה, שבו הוגרלה מכונית⁸⁵ ו”מי סרט”, שבהם מכרו כרטיסים להקרנת סרטי וולט דיסני בקולנוע ”ציון” בירושלים.⁸⁶ על מנת לחסוך בהוצאות, גייסו הגננות את ההורים שתורמו אביזרים וציוד,⁸⁷ ולקחו על עצמן גם תפקידי אדמיניסטרציה של גביית הכספים וניהול פנקסי ההוצאות וההכנסות השוטפים.⁸⁸

79 להרחבה על עיקרון זה, ראו להלן.

80 דוגמה להשפעת הקושי הכלכלי על ההתנהלות היומיומית בגן ניתן לראות במכתב מהגננת רותי וייס לנוי, בח' בכסלו תשל"א, אפ"ג (להלן מכתב מהגננת וייס). במכתב היא מתארת: ”בקשר ל-800, הם עדיין אצלכם וסיכמנו שנפתור בהם את בעיית הבוץ בחצר שמחריפה והולכת [...] אין אפשרות לנקות את המים וכל החצר היא שלולית בוץ אחת גדולה, הילדים מתלכלכים, ההורים כועסים ו... הגננות כמובן סובלות”.

81 תקנות גני הילדים ומעונות היום של ”בית יעקב” שנשלחו למושל מחוז ירושלים, 28.4.1936, אפ"ג, עמ' ג, סעיף ז (להלן תקנות 1936).

82 מכתב מהגננת תמר קורנפלד לנוי, 6.9.1971, אפ"ג.

83 ריאיון, רוט, עמ' ח. בין המסמכים שנותרו, יש מספר לא מבוטל של התכתבויות פורמליות ובלתי-פורמליות של נוי בעניין גיוס תרומות. ראו למשל: מכתב מנוי לחיה אדלר, גנת בגן השילוב בירושלים, 14.11.1975, אוסף פרטי באדיבותם של חיה ויעקב אדלר (להלן אפ"א). במכתב זה היא מבקשת ממנה ”בשביל הג'ויש שילד”ס דיי [...] צילומים מהילדים כשעוסקים בחפצים שקנינו מתרומתם (קוביות וכו)”.

84 למשל, מכתב תודה לקרן פישל; מכתב מהתורם מר בינדר לנוי [באנגלית], 26.4.1965, אפ"ג; מכתב מהתורם הולצר.

85 מכתב ממר וייס, המחלקה למימון היבוא והיצוא אל המפקח על התעבורה במשרד התחבורה, הגדון: הקצבת מכונית ”קייזר-פרייזר” למוסד ”אהל יעקב”, 21.2.1954, אפמ”ג.

86 ריאיון, רמון, עמ' ב.

87 שם, עמ' ה.

88 מכתב מנוי ורמון אל הגננת רחל שמואלי, 5.12.1973, אפ"ג; מכתב מהגננת וייס, עמ' א.

המצב הכלכלי השביר פגע במשכורותיהן של הגננות, שהיו מותנות בתשלום שכר הלימוד הבלתי יציב של ילדי הגן. לא אחת הן קיבלו משכורות נמוכות מאוד ואף חלקיות,⁸⁹ וכתוצאה מכך היו מקרים שבהן עובדות בגן עזבו את הגן באמצע השנה.⁹⁰ התקציב הצנוע שנקבע לכל גן כלל משכורות, שכר דירה, ריתמיקה, תשלומי חשמל ומים, ביטוח, מסי עירייה וציוד⁹¹ לא הספיק לעתים להוצאות חריגות שנבעו מקלקולים מזדמנים והקשו על התפקוד היומיומי השוטף בגנים.

בסוף שנות השישים, תפחו גירעונות המצטברים של הרשת,⁹² ומפעל הגנים והמעונות נקלע למצוקה כלכלית קשה שלא אפשרה את המשך פעילותם. בהנהלת אגודת אהל יעקב הבינו שאין מנוס אלא למכור את הגנים, להעביר את הבעלות עליהם לידיים פרטיות או לעיריות ולפטר את הגננות.⁹³ הגנים הראשונים שנמכרו בחיפה⁹⁴ לא פתרו את הבעיות הכלכליות, ולמורת רוחם של ההורים,⁹⁵ נאלצה אגודת אהל יעקב להמשיך בתהליך מכירת שאר גני הרשת.⁹⁶ במסמך המפרט את תנאי מכירת שניים מגני הרשת בירושלים צוין, שהתנאי הראשון למכירה היה שמירת שמותיהם המקוריים של הגנים כגני אהל יעקב. התנאי השני היה "שמירת הקו החינוכי הדתי ברוח המסורת היהודית והשמירה על ערכי הדת היהודית ובפיקוח החינוך הממלכתי-דתי".⁹⁷ שאר התנאים התייחסו להיבטים הכלכליים של המכירה, וצוין תשלום של 50,000 ל"י, שיועד ברובו למתן פיצויים לחמש העובדות בגנים. משא ומתן דומה נערך עבור כל גני הרשת, שרובם נמכרו לעיריות והפכו להיות גני ילדים של החינוך הממלכתי דתי, ומיעוטם – כמו אחד הגנים בירושלים – הועבר לידיים חרדיות פרטיות. במהלך שנות השבעים נמכרו אחרוני הגנים. הכספים שהתקבלו ממכירת הגנים שימשו כאמור לתשלומי פיצויים לגננות ו"למתן

89 ריאיון, חיה ויעקב אדלר, עמ' ב.

90 למשל, באחד המכתבים מגוללת הגננת שרה פסריאן את בעיותיה: "העובדת שלי מהגן עזבה לפני חנוכה. סוף סוף מצאתי לי עובדת חדשה ואני מקווה שתהא בסדר. כולן רוצות היום משכורת גבוהה וקשה להשיג בחורה טובה לעבודה". מכתב מהגננת שרה פסריאן לנוי, תאריך לא ידוע, אפ"ג; מכתב מאחת הגננות (שם לא ידוע) לנוי, תאריך לא ידוע, אפ"ג.

91 רשימה של ניהול תקציב בכתב יד, ה כותב והתאריך לא ידוע, אפ"ג.

92 לדוגמה, דוח הכנסות והוצאות בו מצוין גרעון של 46,600 ל"י. דוח כספי לתקופה 1.9.1977 עד 30.6.1978 בכתב יד, כותב לא ידוע, אפ"א.

93 למשל מכתב פיטורין מנוי ורמון לגננת רותי וייס, 6.2.1973, אפ"ג; מכתב פיטורין לעובדת גב' זהבה זיקרון, 1.7.1973, אפ"ג.

94 חוזה בין התורם מר מאינץ לבין עיריית חיפה למסירת גן קרלה של אהל יעקב לבעלות העירייה [באנגלית], 19.8.1968, אפ"ג; מכתב מעורך דין מ' הס לגב' נוי המסכם את פרטי העסקה של מכירת הגן ברחוב פבונר בחיפה, 2.10.1973, אפ"ג.

95 מכתב ממשפחת הירש לנוי שבו מבקשת המשפחה להמשיך את פעילות הגן בחיפה, 10.4.1973, אפ"ג (להלן מכתב ממשפחת הירש).

96 מכתב מאגודת אהל יעקב להורי הילדים בגנים שבירושלים על סגירתם בסוף שנת הלימודים תשל"ג, 11.2.1973, אפ"ג.

97 פרוטוקול האספה הכללית של אהל יעקב, 1.3.1978, אפ"ג, סעיף ג (להלן, פרוטוקול, 1978).

מלגות לתלמידות הלומדות במכוני הוראה/סמינרים וכד', על מנת לאפשר להן ללמוד ולסיים את חוק לימודיהן כגננות מוסמכות ו/או מורות מוסמכות.⁹⁸

ד. ייחודם של הגנים ומעונות היום של אהל יעקב

באפריל 1936 נקבעו לראשונה תקנות גני הילדים ומעונות היום של אהל יעקב ונשלחו למושל מחוז ירושלים.⁹⁹ בתקנות אלה, שהורחבו בהמשך, נקבעו העקרונות שעליהם התבססה הרשת: ”לשם השגת המטרה [...] מוטל על האגודה לנהל ולפקח על גני ילדים ומעונות יום שנוסדו על ידי האגודה לפי רוחה של היהדות הדתית ושיטות החינוך המודרני, תוך מגמה סוציאלית”.¹⁰⁰ ואכן, גני הילדים ומעונות היום של אהל יעקב בלטו בייחודם בנוף של גני הילדים בתקופתם. אעמוד על ארבעה עקרונות מרכזיים – מוצהרים וסמויים – שעליהם הושתתה אגודת אהל יעקב: הגישה הפרוגרסיבית בחינוך, החינוך התורני-לאומי-ערכי לתורה ולמצוות, עקרון האינטגרציה החברתית והמגמה הסוציאלית בניהול גני הרשת, ושאלת ההשתייכות הפוליטית – הזיקה ל”אגודת ישראל”. כמו כן אתאר את הביטוי המעשי של כל אחד מעקרונות אלה בהתנהלות היומיומית בגנים ובמעונות.

גישה חינוכית פרוגרסיבית

הגישה החינוכית בחינוך הגיל הרך בארץ שלפני שנות השלושים של המאה העשרים, ראתה בגן מכינה לבית הספר ואמצעי להקניית השפה העברית. מפעל אהל יעקב הביא עמו רוח חדשה ושיטות חינוך חדשות. הגננות המייסדות, נוי, כהן, סגל וגרוסמן, שהוכשרו בגרמניה, הביאו עמן ידע בתורתו החינוכית של פרידריך פרבל ויישמו אותה בגני הילדים.¹⁰¹ לפי גישתו של פרבל, להתפתחותו של הילד בשנותיו הראשונות חשיבות רבה. שיטתו דגלה במרכזיות הילד, בלימוד בדרך של עשייה ומשחק ובמתן עצמאות לילד. הפעלת גישתו של פרבל בגני הילדים הדתיים של אהל יעקב תרמה למוניטין של רשת הגנים כרשת המקנה לילד חינוך דתי ופרוגרסיבי, כפי שתיארה זאת סגל: ”זה היה יחסית הגן הכי מודרני בארץ ישראל! – כי הגנים הקודמים היו כולם לפי האופנה הישנה. גן כמו שלנו, זה היה חדש! ההורים השתדלו להכניס את הילדים לגנים שלנו, ל”אהל יעקב”, כי זה היה נחשב לאופנה החדשה”.¹⁰² אחד מעקרונות השיטה, מתן עצמאות לילד, נבע מן ההנחה

98 מסמך בכתב ידה של אלישבע רמון, המפרט את הנימוקים להצעת מועמדות לפרס ישראל, 17.10.1999, עמ' ד, אפ”ר.

99 תקנות, 1936.

100 תקנות גני הילדים ומעונות היום של אהל יעקב שנשלחו למושל ירושלים, 20.10.1953, עמ' ב, אפ”ג (להלן, תקנות, 1953)

101 ריאיון, סגל.

102 שם, עמ' ה.

"שילדים יודעים בעצמם הכי טוב מה שהם צריכים".¹⁰³ לכן הרבו הגננות לעודד פעילות של משחק חופשי בקבוצות או בכוכות לפי בחירת הילד וזמני הריכוז יוחדו לסיפורים, שירים, משחקים משותפים ואף לריקודים.¹⁰⁴ לצד הבחירה של הילד יושם גם העיקרון שאין ללמד את הילד בצורה פורמלית. גם כהן וגם סגל הדגישו את העובדה שאסור היה ללמד קרוא וכתוב בגן הילדים ומלאכת הוראת האותיות נשמרה לתקופת בית הספר. הן התמקדו בפעילויות יצירתיות ובמשחק על פי רצונם של הילדים. כפי שסיפרה כהן, כשנשאלה מה לימדה בגנים: "ילדים בגן זה לא בית ספר, לא צריך ללמד. לשיר! ילדים קטנים רוצים לשחק, לשיר".¹⁰⁵

הגננות קלנר ורמון, שהוכשרו בסמינר אשכולי בארץ בתחילת שנות הארבעים, הושפעו מהחינוך הפרוגרסיבי שהתפתח בארץ. אחת מהגישות שלמדו בסמינר ואימצו מאוחר יותר בעבודתן בגנים הייתה שיטתו של דקרולי, שדגל בעמלנות – לימוד דרך עשייה. על פי שיטה זו, על הילד להיות פעיל בלימודיו ובחינוכו. הוא הועמד במרכז העשייה בגן תוך מתן דגש לצרכיו הייחודיים בתחום ההתפתחותי, הפיזיולוגי והפסיכולוגי. הפעלתנות החווייתית בלמידה הקדישה מקום מרכזי למשחק ולפעילות יצירתית של הילדים, תוך הקפדה על שילוב של מירב החושים. כך תיארה רמון את אחת מהפעילויות: "היינו מביאות ערמה שלמה של תפוזים לגן והילדים שיחקו, שקלו, מכרו, מיששו והריחו בכל החושים".¹⁰⁶ עיקרון נוסף שנגזר מהחינוך הפרוגרסיבי היה היצירתיות. על הגננת היה לארגן סביבה חינוכית המעודדת משחק ויצירתיות, כפי שתיארה רוט, גננת ברשת מאמצע שנות החמישים: "נתנו לילדים לעסוק במים ובבוץ שזה היה מאוד חשוב... שפעילות יצירתית הייתה מאוד נחשבת בשעתו. אז גם כן נתנו הרבה מאד צבעי אצבעות וידיים, זה היה אז להיט גדול מאד ומלכלך מאוד".¹⁰⁷

לצד ההשפעה החזקה והברורה של החינוך הפרוגרסיבי שהיה נהוג ברשת גני אהל יעקב, לא איתרתי תכנית לימודים אחידה ומסודרת בגנים השונים. נראה כי הגננות יצקו לתוך העקרונות החינוכיים שבהן דגלו את תפיסת עולמן התורנית-ציונית-תרבותית. כהן סיפרה שבתחילת הדרך "חשבנו על תכנית בתוך האווירה של ארץ ישראל".¹⁰⁸ חלק מהגישה הפרוגרסיבית באה לידי ביטוי בהקפדה של נוי, שבגני הילדים של הרשת ללמדו בקביעות מוזיקה (לצורך כך אף הצליחו לגייס פסנתרים לחלק ניכר מגני הרשת) ויאזינו לקונצרטים, יקדישו זמן ללימודי טבע וגיאוגרפיה דרך טיולים ברחבי הארץ, יחנכו לאסתטיקה וכמובן ליהדות ולתרבות יהודית וכללית.¹⁰⁹ עם זאת, נוי וגם גננות

103 שם, עמ' ג.

104 שם, עמ' א.

105 ריאיון, כהן, עמ' ב.

106 ריאיון, רמון, עמ' ג.

107 ריאיון, רוט, עמ' ו.

108 ריאיון, כהן, עמ' ב.

109 ריאיון, רוט עמ' ח.

אחרות לא כתבו או תיעדו את התכנים שלימדו. כל גננת פעלה לפי הכשרתה, אישיותה ואמונתה, לאור חזונה של נוי, ועל בסיס הדרכה שקיבלה מאנשי חינוך נערצים מחוץ לרשת הגנים ובתוכה.¹¹⁰

האוטונומיה של הגננות בקביעת תכניות הלימודים הייתה מכוונת. לדברי רמון, גננת ומנהלת ברשת, היד החופשית שניתנה לגננות לבחור ולפתח את תכני הלימוד ואת צורת ההוראה הובילה אותן להשקיע הרבה יותר.¹¹¹ רמון גם האמינה שכאשר הגננת מתלהבת מנושא מסוים, התלהבותה מדביקה את הילדים: ”הייתה גננת [...] שידעה שמות של כל הצמחים וכל הפרחים אז כל הילדים ידעו את השמות של הצמחים כמוה. אחת הייתה מאוד מוזיקלית – אז הילדים אהבו מוזיקה”.¹¹² גם גננות אחרות ברשת ציינו בחיוב את האוטונומיה שניתנה להן באופן התנהלות הגן ובבחירת תכני הלימוד. הן ראו בכך הצהרת אמון בכישוריהן וביכולתן שנטעה בהן מוטיבציה ורצון להשקיע ולהצליח בתפקידן ואף תרמה ליחסים הבינ-אישיים החמים ששררו בין הגננות לבין נוי והמנהלות.¹¹³

סדר היום בגני הרשת לא היה אחיד, אך מרכיביו היו דומים. סגל סיפרה על סדר היום בגן הראשון בירושלים: ”הילדים באו בבוקר ושיחקו בקוביות או במה שהם רצו או בכובות. כל אחד לקח לעצמו מה שהוא רצה. אחר כך היה ריכוז, בריכוז הייתה שיחה והיו סיפורים. אחרי הריכוז הילדים יצאו לחצר, אחר כך היה ארוחת בוקר, אחר כך הם היו שוב בחצר ולבסוף היה עוד ריכוז”.¹¹⁴ רוט ציינה שלמרות שסדר היום בגן תוכנן מראש, הוא לא היה מחייב: ”להיפך – מאוד עודדו את הספונטניות! אפילו אם שינית בגלל זה את כל סדר היום, זה היה מאוד מכובד ומראה כמה שאת ספונטנית והולכת לקראת הילד”.¹¹⁵ בסוף שנות החמישים מתארת רוט שינוי בתפיסה החינוכית, שנבע מהצורך להתמודד עם הפערים בין הילדים שנוצרו עקב העלייה ההמונית. ”התחילו לחפש תכניות לימודים והגיעו לעניין הזה שאולי פעילות דידקטית ולוחות הרכבה תביא את הישועה. התחילה תעשייה שלמה של לוחות דידקטיים שעסקו סביב בעלי מלאכה [...] הכול היה מכוון”.¹¹⁶ אך גם לאחר שרשת גני אהל יעקב עמדה תחת פיקוחו של משרד החינוך¹¹⁷ הוסיפו בגנים לשמר את שיטות החינוך הפרוגרסיבי וליישמן בתכניות הלימודים שקבע משרד החינוך, כך ש”כל נושא שהועבר היה לו גם אספקט של למידה פעלתנית”.¹¹⁸

110 ריאיון, כהן, עמ' ג; ריאיון, סגל, עמ' ג; ריאיון, רוט, עמ' ה; ריאיון, רמון, עמ' ח.

111 ריאיון, רמון, עמ' ז.

112 שם, עמ' ג.

113 שם, עמ' ח; ריאיון, חיה ויעקב אדלר, עמ' ז; ריאיון, רוט, עמ' ט.

114 ריאיון, סגל, עמ' א.

115 ריאיון, רוט, עמ' ה.

116 שם, עמ' ה-ו.

117 מכתב גולשמיט.

118 ריאיון, רמון, עמ' ד.

חינוך תורני-לאומי-ערכי

בספר שנערך לזכרון של הגננות איילה גרוסמן וחנה קלנר – גננות רשת אהל יעקב, הגדירה מזל משאט, מפקחת בגני הילדים של החינוך הממ"ד, את ה"אני-מאמין" של החינוך הדתי בגני הילדים: "החינוך הדתי מנסה לעצב דמות אדם אידאלי – יהודי טוב, המקיים מצוות בין אדם למקום ובין אדם לחברו".¹¹⁹ השאלה החינוכית שהעסיקה את מייסדות הגנים, המנהלות והגננות הייתה כיצד ניתן לעצב דמות אידאלית שכזו בגיל הרך? מהראיונות והתכתובות עולים דיונים מעמיקים באשר לדילמות החינוכיות הקשורות לחינוך הדתי ולשאלות מהותיות, כמו כיצד יוצרים בגן אווירה דתית שתפנים אצל הילדים ערכים והתנהגות דתית? כיצד מקנים את סיפורי התורה וגורמים לילדים לאהוב את התורה? איך מקנים משמעות דתית לחגים? ועוד. דוגמה לעיסוק ברעיון זה נמצא במכתבה של נוי לאדלר, גננת בגן הדגל שבירושלים. במכתב אישי, היא משווה בינה לבין הגננת של נכדה – דניאל: "ניסיתי להסביר לאישי את ההבדל הגדול. הגננת של דניאל שחקנית מצוינת, מלאת חן, אבל לא כמוך, מוכשרת ביכולת חינוכית ופסיכולוגית. נמצאים שם ילדים מבתים מאוד דתיים, דניאל ועוד שני בנים עם כפות, אבל אין ברכה ואין שום שמץ של אוירה דתית, למרות שהגננת באופן אישי דתית ושומרת מצוות, ובית כשר ובסדר גמור".¹²⁰ בגני הילדים של רשת אהל יעקב ניסו להתמודד עם השאלות התורניות-חינוכיות, ולייצר אווירה דתית אותנטית וחווייתית, שתופנם אצל הילדים, דתיים וחילוניים כאחד, ותעצב את עולמם הדתי-רוחני.

חינוך למצוות וציון המועדים היהודיים והלאומיים

גני אהל יעקב עסקו בחינוך למצוות. חלק בלתי נפרד מסדר היום בגן כלל תפילה וברכות.¹²¹ סגל תיארה כיצד התפללו הגננות בבוקר עם הילדים ולימדו אותם את הברכות.¹²² כדי להפנים את ערך התפילה ואת חשיבותה בהתנהלות היומיומית של הילדים, ניסו הגננות לשלב אותה בדרכים מזדמנות שונות, כפי שהתרחש באחד מטיולי הטבע, כשרוט הגננת הסבה את תשומת לב הילדים ואמרה להם: "מצאתי ציפור פצועה בדרך, אז בואו נתפלל".¹²³ לוח השנה היהודי התווה את העיסוק בשבת, חגים ומועדים בכל גני הילדים, ובכללם בגני אהל יעקב. עם זאת, בגני הרשת התלבטו בשאלה כיצד להטמיע משמעות דתית לשבת ולחגים. אחת הדרכים הייתה לצקת לתוך שיטות החינוך הפרוגרסיביות את התכנים

119 מ' משאט-פניני, "חינוך למצוות ולמידות טובות בגן הילדים הממלכתי-דתי", א' וסרטיל (עורך), גן הילדים בעבודתו, ירושלים 1972, עמ' 39-44.

120 מכתב מנוי לגננת חיה אדלר, תאריך לא ידוע, אפ"א.

121 סגל וכהן, תחילתם של גני ילדים, עמ' ד; ריאיון, כהן, עמ' ב; ריאיון, רמון, עמ' ג-ד.

122 ריאיון, סגל, עמ' ב.

123 ריאיון, רוט, עמ' ה.

הדתיים, כך שבימי שישי עסקו בקבלת שבת ובסיפורי התורה מפרשת השבוע.¹²⁴ לקראת החגים, למדו את המצוות והמנהגים הקשורים לכל חג – לפני פורים סיפרו מן המגילה והכינו מסכות, לפני פסח סיפרו מן ההגדה, למדו את ”ארבעת הקושיות” ופיסלו בחומר את יציאת מצרים.¹²⁵ לקראת חנוכה שמעו את סיפור נס חנוכה וסיפור החשמונאים וערכו חגיגות בשיתוף ההורים.¹²⁶ נוסף על הפעילויות החווייתיות האלה נקבעו מנהגים ומסורות חדשות וייחודיות לציון החגים. כך למשל בחג השבועות, בשעה שכל גני הילדים בעיר השתתפו בטקס הבאת הביכורים, החליטו בגני אהל יעקב בירושלים לציין את החג בצורה אחרת, שתמחיש לילדים את משמעות חג מתן תורה. ערב שבועות ביקרו ילדי הגנים אצל הרבנים הראשיים, כאשר שנה אחת הלכו לרב האשכנזי ובשנה שאחריה – לספרדי. לאחר ביקור הרבנים, המשיכו ילדי הגנים לבית הכנסת המרכזי ”ישורון”, שבו פתחו את ארון הקודש והראו לילדים את ספרי התורה.¹²⁷

באשר לרוח הציונית, הונחלו בגני הרשת ערכי אהבת הארץ דרך טיולי הטבע והשירים שהיו חלק משגרת הגן. יתר על כן, כל יוזמה פרטית של גננת לטיול נוסף, כמו הטיול ללימוד סיפור גבעת התחמושת שאורגן על ידי הגננת חיה אדלר, התקבל בברכה ובהערכה.¹²⁸ על התייחסות ייחודית ליום הזיכרון סיפרה אדלר, גננת בגן בירושלים שבו שולבו ילדים חרשים וכבדי שמיעה בשנות החמישים. היא תיארה את התלבטותה כיצד להעביר את משמעות צפירת יום הזיכרון לילדים החרשים, והחליטה להיעזר בצופר העירוני שהיה ממוקם לא רחוק מהגן: ”כשאמרנו שעוד מעט יש צפירה, היא [אחת הגננות] שאלה: 'איך הילדים שלי ישמעו את זה?' לקחנו שתי מוניות ואמרתי לה 'טוסי עם הילדים לשם' הם עמדו וראו את כל האנשים עומדים, וזה היה בשבילם מצויין.”¹²⁹

חינוך לאהבת התורה וסיפורי התורה

כגן דתי המאכלס ילדים מבתים דתיים ושאינם דתיים, החינוך לאהבת התורה נעשה בגישה מקרבת וחוויתית ולא מתוך כפייה. חשיבות מיוחדת הוקדשה לסיפורי המקרא כאמצעי ליצור אצל הילדים זיקה לספר הספרים. וכך סיפרה רוט: ”אמרה לי פעם אם אחת: מכל הילדים שלי רק בת אחת למדה בגן שלכם אבל בולטת אצלה הגישה המיוחדת לתנ”ך, שאינה קיימת אצל שאר ילדיי.”¹³⁰ רמון הוסיפה ואמרה שהגננות היו חדות

124 סגל וכהן, תחילתם של גני ילדים, עמ' ד; ריאיון, כהן, עמ' ב; ריאיון, סגל, עמ' ה.

125 ריאיון, רמון, עמ' ג.

126 סגל וכהן, תחילתם של גני ילדים, עמ' ד; מכתב מהגננת וייס, עמ' ב; ריאיון, רמון, עמ' ג; ריאיון חיה ויעקב אדלר, עמ' ט.

127 ריאיון, רמון, עמ' ד-ה.

128 ריאיון, חיה ויעקב אדלר, עמ' ט.

129 שם, שם.

130 ריאיון, רוט, עמ' ה.

התלהבות בהוראת התורה והן העבירו את ההתלהבות לילדים.¹³¹ עם זאת, ויכוח ניטש בין הגננות כיצד נכון יהיה ללמד את הילדים תנ"ך. "האם לספר כמו שכתוב בתורה או עם מדרשים?"¹³² מכיוון שלא הייתה מדיניות ברורה, החליטה כל גננת לפי הבנתה ולעיתים בעצה אחת עם בן זוגה. סגל סיפרה לילדים את סיפורי התורה כפי שהיא עצמה הבינה אותם, ובעזרת בעלה בחרה סיפורים נוספים מהגמרא.¹³³ היא החליטה, בתחילת דרכה כגננת, שלא לשלב פרשנות בסיפורי התורה. רוט, לעומתה, הוסיפה גם פרשנות מסורתית ואף הדגישה בפני הילדים את שמות הפרשנים המרכזיים. היא סברה ש"מאוד חשוב שילדים ידעו שיש פרשנים... בעיקר אגדות ומדרשים".¹³⁴ עם זאת היא חששה "שכל מה שקשור לאגדה ולמדרשים הם תחומים פילוסופיים [...] שקשים לילד הצעיר", ולכן רק אם חשה שהמקרא מקצר, כמו למשל בהולדת משה, הייתה משלימה את החסר בעזרת מדרשים פשוטים. רוט האמינה שחשוב "לספר להם [לילדי הגן] בצורה כזאת שהם ירגישו שהעניין הזה אמיתי".¹³⁵ לכן היא הקפידה לעורר בהם חשיבה באמצעות שאלות כמו "איך הרגיש אברהם?"¹³⁶ ההפנמה וההזדהות של הילדים עם סיפורי התורה הייתה רבה, עד שאחד הילדים חזר יום אחד לביתו ואמר: "אימא מגיע לנו מזל-טוב, לאברהם אבינו נולד בן".¹³⁷

סגל הסתייגה מהמחשות של דמויות תנכיות בסיפורי התורה. כאשר רותי וייס, גננת צעירה בגן אהל יעקב ברחביה, החליטה להמחיש לילדים את סיפור משה בתיבה, היא הביאה סל מנצרים, ציפתה אותו בחומר והכניסה לתוכו בובה. כל המבקרים בגן התפעלו, ורק סגל, ששימשה כמנהלת ברשת, העירה לה שהתיבה יפה אבל יעצה לה להוציא את הבובה כדי שלא ייקבע בלב הילדים שמשה רבנו הוא בובה.¹³⁸ סגל, שלימים כתבה סדרת הספרים "כה עשו חכמינו", סדרה לילדים בגיל הרך העוסקת במדרשים, סיפורי אגדה וחינוך למידות ולערכים, תיארה בהקדמה לספרה כיצד יש לספר מדרשים וסיפורי אגדה לילדים צעירים. לטענתה, ההשפעה החינוכית הרצויה של סיפורי האגדה תלויה במספר גורמים: הצורה שבה מוגשים הסיפורים, אישיות המספר ובעיקר, האווירה החינוכית השוררת בגן, כאשר המחנכים משמשים דוגמה חיה לילד. החינוך צריך להיות מותאם לערכים הגלומים בסיפורי האגדה; עליו להיות מעשי ומכוון כדי שיחדור לנפש הילד. היא הדגישה את חשיבות המעשה הנלווה למילים באומרה: "דווקא אצל ילדים צעירים

131 ריאיון, רמון, עמ' ו.

132 ריאיון, סגל, עמ' ה-ו.

133 שם, שם.

134 ריאיון, רוט, עמוד יא.

135 שם, עמ' יא-יב.

136 שם, עמוד יא.

137 שם, שם.

138 א' אורן וע' לקס, "האישה והאגדה", בשבע 210 (2006), <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3655203,00.html> 29.1.2012. אוחזר ב-07.340, L-3655203,00.html (להלן אורן ולקס, האישה והאגדה).

חשוב המעשה יותר מן המילים, אלא שיש ללוות את המעשה במילים נכונות ובסיפורים מתאימים".¹³⁹

האמונה, הציונות, ושיטות החינוך הפרוגרסיביות הפכו את גני אהל יעקב לבתי חינוך יהודיים, ציוניים ושוחר תרבות, הספוגים באווירה תורנית-חינוכית של התלהבות ויצירה.¹⁴⁰ בני משפחת הירש, שילדיה התחנכו בגן, היטיבו לתאר את תחושותיהם ביחס לייחודו של הגן ולערכים שהוקנו לילדיהם: "הגן מילא את חובתו הדתית והחינוכית, והשלים את החסר בגנים דתיים שבסביבה".¹⁴¹

עקרונות האינטגרציה החברתית והסוציאליות

"בגני 'אהל יעקב' הייתה האינטגרציה החברתית מטרה בפני עצמה כבר בשנות השלושים".¹⁴² עיקרון ייחודי זה, שנקבע מיום הקמת הגן הראשון, הקדים את החינוך המאורגן בארץ בשנים רבות. הוא יושם על ידי שילוב ילדים מכל שכבות האוכלוסייה, שילוב בין דתיים לחילונים ושילוב של ילדים לקווי שמיעה וחרשים.

שילוב של ילדים מכל העדות ושכבות האוכלוסייה. רשת אהל יעקב נוסדה, כאמור, על ידי נשים אורתודוקסיות ילידות גרמניה, ולכן גני הרשת היו יעד טבעי עבור ריכוזי "היקים" הדתיים של שנות השלושים והארבעים, שמיהרו לשלוח אליהם את ילדיהם. עם זאת, גני הילדים של אהל יעקב לא האמינו בכדלנות, ופתחו את שעריהם לקליטה של ילדים "מכל הקהילות היהודיות ללא אבחנה לגבי ארצות המוצא",¹⁴³ ו"מכל שכבות החברה היהודית".¹⁴⁴ עיקרון זה יושם בכל גני הרשת, כפי שתיארה רמון: "גן ציבורי עם כל השכבות, העדות יחד, היו ילדים מנחלאות ומרחביה, ואשכנזים ותימנים מכל העדות ומכל השכבות".¹⁴⁵

עקרון האינטגרציה החברתית שולב יחד עם עקרון הסוציאליות. המגמה הסוציאלית, שנקבעה במסמך תקנות אגודת אהל יעקב,¹⁴⁶ נבעה מתוך החלטה עקרונית שלכל ילד הזכות לקבל חינוך דתי מיטבי. מאחר והרכב האוכלוסייה בגנים היה מגוון, הנהיגה נוי שכר לימוד פרוגרסיבי, "שונה מילד לילד. היו ששילמו יותר, היו ששילמו פחות".¹⁴⁷ במקרים

139 י' סגל, כה עשו חכמינו, תל אביב 1976, עמ' 10 (להלן סגל, כה עשו).

140 ריאיון, רמון, עמ' ח.

141 מכתב ממשפחת הירש.

142 דב גניחובסקי במאמרו העיתונאי 'דברי הספר לגן ילדים', שנכתב לרגל סגירת גני אהל יעקב בירושלים. תשל"ג, אפ"ד (להלן גניחובסקי, הספר לגן).

143 מסמך פרסומי, 1943, עמ' ב.

144 סגל וכהן, תחילתם של גני ילדים.

145 ריאיון, רמון, עמ' א.

146 תקנות 1953, עמ' ב-ד.

147 ריאיון, רוט, עמ' ד.

יהודית נוי (עומדת ראשונה מימין למעלה) וצוות הגן בירושלים בחגיגות סיום שנת הלימודים תשל"ד.

מסוימים היו גם ילדים "שהתקבלו בלי תשלום".¹⁴⁸ בכתב ההתחייבות שמילאו ההורים בעת הרשמת הילד לגן נכתב כי "בשים לב למצב הכלכלי הנוכחי משאירה לה ההנהלה את הזכות להחליט על העלאה או הורדה של התשלומים".¹⁴⁹ להתנהלות הסוציאלית של הגנים היו השלכות כלכליות. הגננות נאלצו להסתפק במשכורות נמוכות, שלעתים אף התעכבו כי לא התקבלו כל תשלומי ההורים. הן נאלצו לבצע בעצמן, ובעזרת בני זוגן, עבודות תחזוקה שוטפות ואף ערכו מגביות לרווחת הגן.¹⁵⁰ עם השנים גבתה, כאמור, השקפת העולם הסוציאלית מחיר, שבסופו של דבר הביא לסגירת רשת הגנים.

קבלה ושילוב של ילדים דתיים וחילוניים. היבט אחר של עקרון האינטגרציה היה שילוב בין דתיים לשאינם דתיים בגני הרשת. הדתיות הפתוחה והמקבלת של נוי ושותפותיה לדרך הייתה חריגה בנוף החינוך הדתי בארץ. למרות שרשת הגנים הנחילה חינוך דתי מובהק, התקבלו בכרכה גם ילדים שלא קיימו אורח חיים דתי בכתייהם. וכך כתב דב גניחובסקי בכתבה לרגל סגירת רשת הגנים: "הייתה זו רשת דתית שמעולם לא בדקה בציציות, לא של הילדים ולא של הוריהם, ונכונה הייתה לקלוט כל מי שהתדפק

148 ריאיון, סגל, עמ' ד.

149 דוגמה לכך ניתן לראות בכתב ההתחייבות משנות הארבעים, שעליו חתמו הורי הילדים בתחילת השנה. בחתימה על ההתחייבות נקבע שכר הלימוד החודשי לפי היכולת הכלכלית של המשפחה. מסמך ריק של כתב התחייבות סטנדרטית לגנים ומעונות היום של אהל יעקב בירושלים, תל אביב, חיפה ורמת גן, 1940-1949, אפ"ג.

150 גולדברג, סגל ורמון, יהודית נוי.

על דלתותיה – אם אך נכון היה לקבל את מינימום תנאיה".¹⁵¹ הסף המינימלי שנקבע היה הסכמת ההורים לחינוך דתי מובהק ושה"ילד היה חייב לבוא עם כיפה, לא ציצית".¹⁵² פתיחות זו הובילה גם לקוריוו. כאשר אחד מערביי האזור ששמע על הגן "המודרני", הגיע לבחון את הגן, התכבד בכוס קפה, התרשם ורצה לרשום את בנו. אז, סיפרה כהן, שרצתה להתחמק ממנו בנימוס, "הזהרנו אותו, אמרנו שכל הזמן אנחנו מתפללים". הסובלנות הדתית שאפשרה קליטת ילדים שאינם דתיים למסגרת דתית מובהקת עשויה להעיד על התרחקות מחטטנות באורח החיים של האחר. אך יותר מכך, היא מעידה על ביטחון מוחלט בדרך החינוכית ועל רצון אמיתי לאהב את היהדות, כפי שתיארה רמון: "ילדה אחת, כל האחים שלה הלכו לגנים לא דתיים והיא היחידה שהייתה בגן דתי, והיחס שלה לתנ"ך היה שונה לגמרי".¹⁵³ גם רוט סיפרה, "היה לי ילד [...] האבא היה מעוניין שהילד יקבל השכלה יהודית והילד השפיע עליהם דרך הגן שיקיימו מצוות".¹⁵⁴ גישה דתית מתונה ומקבלת עשויה להעיד גם על רעיון אהל יעקב בכלל ועל חזונו של נוי ושותפותיה בפרט. הן הכירו בטעות שבהתבדלות הדתית והתנגדו להתבצרות בתוויות של "דתית", "חילונית", "אשכנזי" או "ספרדי". יתר על כן, התנהלותן ברשת הגנים מעידה שהן האמינו שחינוך לאחדות ולהסרת המחיצות הוא צורך השעה, וחשוב להתחיל ולחנך לזה כבר בגיל הרך.

שילוב של ילדים מהחינוך המיוחד

באוקטובר 1958 הציעו נציגי המחלקה לטיפול בילד ובנוער במשרד הסעד לאגודת אהל יעקב לקבל על עצמה להקים מוסד "לילדים מופרעים" בשטח שנרכש מקק"ל. בפרוטוקול האגודה מאותה השנה נכתב: "הוחלט להסכים עקרונית להצעה כדי לעזור למשרד הסעד בפתרון הבעיה של ילדים מסוג זה אשר עבורם אין עוד מוסד".¹⁵⁵ עם זאת, ההירתמות המעשית לשילוב ילדים מהחינוך המיוחד קרמה עור וגידים רק מאוחר יותר. בשנת 1976 שולבו בגן הדגל של אהל יעקב בירושלים ילדים כבדי שמיעה יחד עם ילדים שומעים. שיטות ההוראה שהיו נהוגות באותם הימים בטיפול בחרשים במסגרות נפרדות הוחלפו בשיטות חדישות שהיו מהפכה שיקומית. בהדרכתה של מנחה מקצועית, שעבדה במיח"א ירושלים, הוחלט לא להתמקד בשפת הסימנים בלבד, אלא יש לדאוג לכך ש"הילדים ילמדו לקרוא שפתיים".¹⁵⁶ כדי שיוכלו להשתלב טוב יותר בחברה השומעת. שילוב ייחודי זה, שלא היה כדוגמתו בעיר, עשה לו כנפיים והפך את גן אהל יעקב

151 גניחובסקי, הספר לגן, שורות 39-45.

152 ריאיון, חיה ויעקב אדלר, עמ' ג.

153 ריאיון, רמון, עמ' ו.

154 ריאיון, רוט, עמ' ד.

155 פרוטוקול ישיבת הוועד של אגודת אהל יעקב, 21.10.1958, אפ"ג.

156 ריאיון, חיה ויעקב אדלר, עמ' ד.

שבירושלים ל"גן הכי מפורסם".¹⁵⁷ סטודנטים לחינוך ביקרו בגן כדי להתרשם, ללמוד ולראות את הפלא שבשילוב ילדים עם צרכים מיוחדים בגן רגיל. הגננות זכו לתשבחות מההורים על עבודתן המסורה והיו מקור לחיקוי ולהערכה מהמפקחים במשרד החינוך.¹⁵⁸ במכתב התודה שקיבלה אדלר, גננת בגן השילוב, מסטודנטיות סמינר אפרתה שבירושלים נאמר: "התרשמנו עמוקות מרעיוןך בגן הילדים על שילוב ילדים חריגים עם ילדים רגילים. תקוותינו היא שגנך יפתח דרך לגנים אחרים מסוג זה".¹⁵⁹

רשת גני הילדים ומעונות היום של אהל יעקב הקדימה אפוא את זמנה בכך שחרטה על דגלה את עקרונ האינטגרציה החברתית והשכילה לקלוט לתוך מסגרתה הדתית גם אוכלוסייה מגוונת ומורכבת ולהקים "גני שילוב" בטרם הוגדר מונח זה בחוק החינוך המיוחד מ-1988. בתקופה שבה לכל זרם היה גן משלו, האינטגרציה בגני אהל יעקב הייתה בבחינת מהפכה המדגישה את ייחודה של הרשת ושל העומדת בראשה.

שאלת ההשתייכות הפוליטית – גני אהל יעקב וזיקתם לאגודת ישראל

במסמך תקנות אהל יעקב שנשלח למושל ירושלים באפריל 1936 נקראה רשת הגנים – "בית יעקב". בסעיף ד אף נכתב: "כל גננת אשר רוחה ומעשיה עומדת על בסיס היהדות החרדית [ההדגשה שלי, פ.ש.] ואשר שירתה או עומדת לשרת באחד מגני הילדים... יכולה להתקבל כחברה באגודה".¹⁶⁰ רק בחלוף שנתיים הוגשה בקשה לשנות את שם האגודה ל"אגודת גני ילדים ומעונות יום 'אהל יעקב' בארץ ישראל".¹⁶¹ בשנת 1953 הוחלפו המילים בסעיף ד של תקנות האגודה מ"היהדות החרדית" ל"יהדות הדתית".¹⁶² גם סעיף יא במסמך התקנות המתייחס לפיזור האגודה שונה בשנת 1953. במסמך המקורי מ-1938 נכתב כי "במקרה של פיזור יעבור רכוש האגודה לרשותו של המוסד העליון של תנועת בית יעקב [ההדגשה שלי, פ.ש.] כדי להשתמש בו למטרות דומות לאגודת בית יעקב". לעומת זאת, לאחר חמש עשרה שנה נכתב כי במקרה כזה יעבור רכוש האגודה לרשותו של "משרד הסעד של מדינת ישראל". שינויים אלו משתקפים גם בראיונות ומסמנים שינוי בקשר שבין רשת הגנים אהל יעקב לתנועה הפוליטית אגודת ישראל של היהדות החרדית באותה התקופה.

157 שם, עמ' ג.

158 מכתב לחיה אדלר, גננת בגן השילוב, מדר"מ' רוזנטל, מנהלת תכנית שוורץ בבית הספר לעבודה סוציאלית ובבית הספר לחינוך באוניברסיטת העברית בירושלים, 22.6.1977, אפ"א. מכתב לחיה אדלר מנוי, 14.11.1975, אפ"א; מכתב לחיה אדלר מסלביה פיינר, טובה קוכמייסטר ופסיה קלרמן ממח"א ירושלים, 28.6.1977, אפ"א.

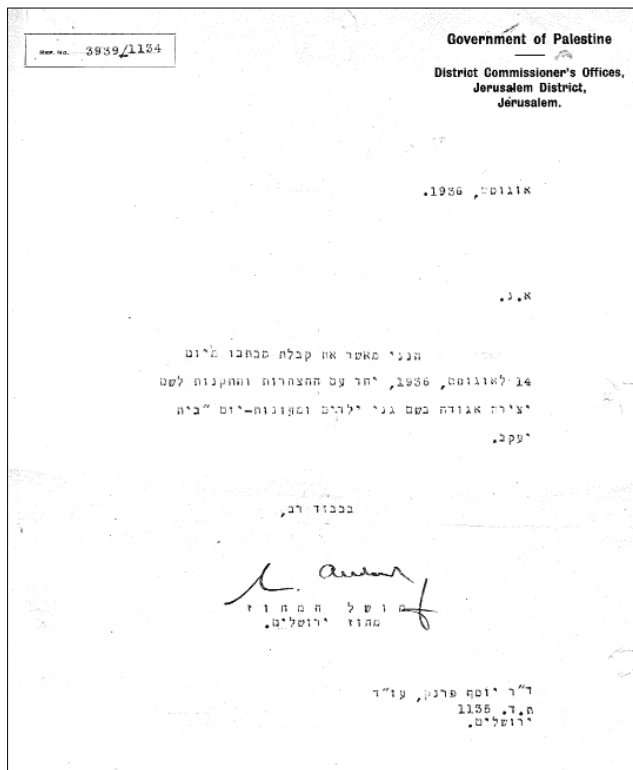
159 מכתב לחיה אדלר מסטודנטיות בסמינר אפרתה, ט"ז כסלו תשל"ו, אפ"א.

160 תקנות, 1936.

161 תרגום מאנגלית של מכתב מי' קיסלוב, מושל מחוז ירושלים, לעו"ד יוסף פרנק, יוני 1938, אפ"ג.

162 תקנות, 1953.

"אהל יעקב": רשת גני ילדים ומעונות יום דתית-ציונית בארץ ישראל, 1933-1978

אישורו של מושל מחוז ירושלים את התקנות להקמת אגודת הגנים (1936).

כהן וסגל, הגננות המייסדות, לא הכחישו את הקשר האישי של נוי ושלחן לתנועת אגודת ישראל, אך שתיהן הדגישו את העובדה שלא מדובר בקשר פוליטי עם הגנים: "יטה הייתה שייכת לאגודת ישראל אז הגנים היו פחות או יותר גם כן אגודת ישראל. אבל לא היה כל קשר פוליטי [ההדגשה שלי, פ.ש.]."¹⁶³ כהן אף הוסיפה ש"לא רצינו המפלגות תמיד, כמו היום, כלי-כך... רצינו שהגן יהיה שייך לארץ ישראל."¹⁶⁴ הקשר היחיד של אגודת ישראל לגני הילדים של אהל יעקב בשנות השלושים התבטא בהשגת "סרטיפיקטים" (אישורי עלייה ושהייה בארץ ישראל) עבור הגננות שרצו לעבוד כגנים. לעומת "דור המייסדות", שאר המרואיינים¹⁶⁵ שפעלו בגן משנות הארבעים ואילך, היו נחרצים הרבה יותר. רוט טענה שרשת הגנים הייתה "א-פוליטית כמובהק [...] עובדה ששם למדו בנים ובנות יחד, מה שלא נעשה באגודת ישראל."¹⁶⁶ יעקב אדלר, בעלה של

163 ריאיון, סגל, עמ' ב.

164 ריאיון, כהן, עמ' ג.

165 ריאיון רמון, עמ' ו; ריאיון חיה ויעקב אדלר; עמ' ב; ריאיון, רוט, עמ' ד.

166 ריאיון, רוט, עמ' ד.

הגננת חיה, הסביר ש"השם אהל יעקב מטעה מאוד, משום שישר חושבים על בית יעקב, אגודת ישראל. זה שתי נשים יקיות שהחליטו שצריך להקים! זאת [נוי], הבת של רבי יעקב רוזנהיים, זה לא פשוט. אבל היא ניתקה את עצמה מהמערכת הפוליטית".¹⁶⁷ רמון עמדה על היתרון בעובדה שהגן לא היה בעל זיקה פוליטית: כך "יכולנו לקבל גננות מכל המפלגות הדתיות".¹⁶⁸ הגורמים שהובילו לשינויי הנוסח במסמכים נותרו עלומים. ניתן רק לשער שהמתיונות הדתית והרצון לקירוב לבבות בשילוב עם ההתנגדות לפוליטיזציה של החינוך הובילו לניתוק הפוליטי המוחלט מאגודת ישראל – ניתוק ששימר את האוטונומיה המלאה של הגנים.

ה. הגננות – דמויות המפתח בגני אהל יעקב

יהודית נוי סברה שלאישיותה של הגננת השפעה רבה על עיצוב אישיותו של הילד שבמחיצתה. לכן השיקולים המרכזיים בבחירת הגננות היו אישיות, אורח חיים דתי וכישורים מקצועיים מתאימים, ולא דווקא לימודים בסמינר דתי או השתייכות פוליטית ומחויבויות מפלגתיות.¹⁶⁹ תהליך הבחירה התבצע על ידי מנהלות הגנים באותה העיר וכלל איסוף המלצות על כישוריה המקצועיים של המועמדת¹⁷⁰ וריאיון אישי. בריאיון בחנו נוי והמנהלות האם אישיותה של הגננת ותפיסת עולמה תאמו את השקפת העולם התורנית, החינוכית והסוציאלית שהזינה את רעיון רשת אהל יעקב. כך תיארה זהבה רוט¹⁷¹ את הריאיון שנערך עמה בביתה של נוי בירושלים:

נתבקשתי להציג את משנתי החינוכית, ציפיותי ודעותי בתחומים שונים שלא נגעו ישירות למקצועי. היה חשוב לה [לנוי] לדעת איזה מין בן-אדם אני [...] אצל היקים לנימוסים והליכות ערך חשוב בהערכת האדם [...] אמונה עמוקה בקודשי ישראל, אהבת הארץ, צדק חברתי ואהבת האדם.¹⁷²

ארבעת גננות הרשת הראשונות המוצגות כאן הן דוגמה לאישיותן, כישרונן, התפתחותן המקצועית ותורמתן לחינוך בכלל ולחינוך הדתי בפרט של כל הגננות ברשת אהל יעקב. שלוש מתוכן הן בנות העלייה החמישית (1932–1939) שכונתה גם "עליית היקים". כולן צעירות ילדות גרמניה, שהגיעו מבתים חרדיים-ציוניים, והיו מקורבות מבחינה

167 ריאיון, חיה ויעקב אדלר, עמ' ב.

168 ריאיון, רמון, עמ' ו.

169 ריאיון, רמון, עמ' ו.

170 שם, עמ' א; ריאיון, חיה ויעקב אדלר, עמ' ג.

171 זהבה ברודמן-רוט, ילידת פולין 1935. עלתה לארץ בשנת 1949 והוכשרה למקצוע בסמינר "תלפיות" בשנים 1951–1953. שימשה כגננת בגני אהל יעקב בירושלים וברמת גן עד לסגירתם. בהמשך הייתה מפקחת על גני ילדים במשרד החינוך, כתבה מאמרים, דפי דעת והדרכות לגני הילדים. על עבודתה החינוכית קיבלה רוט בשנת 2001 את פרס החינוך.

172 ריאיון, רוט, עמ' ט.

פוליטית-רעיונית לחוגי אגודת ישראל בגרמניה. הן הוכשרו במוסדות חינוך יוקרתיים בברלין בטרם עלייתן לארץ, והגיעו ארצה עם דיפלומה וידע מקצועי בתורות החינוך המתקדמות ביותר באותה התקופה, במטרה ברורה לעסוק בחינוך הגיל הרך בארץ. עלייתן לארץ של נשים צעירות בגפן מרקע תורני כשלהן נחשבה באותה התקופה כצעד חריג, מהפכני ומאוד לא מקובל, המעיד על תעוזתן ונחישותן.

יהודית נוי (רוזנהיים) – הוגת הרעיון ומייסדת מפעל גני אהל יעקב

יהודית (יטה) רוזנהיים-נוי (נויברגר) נולדה בפרנקפורט (1909-1982) למשפחת הרב יעקב רוזנהיים, נשיאה ומייסדה של אגודת ישראל העולמית.¹⁷³ נוי, שגדלה לצד שמונת אחיה ואחיותיה, ספגה בביתה אווירה הומניסטית אוניברסלית, וחונכה ל“תורה עם דרך ארץ”, יחס של כבוד לאדם, מעורבות ואכפתיות קהילתית.¹⁷⁴ כנערה הייתה נוי פעילה בפלג הציוני של תנועת הנוער עזרא בפרנקפורט. כשמלאו לה 18 שנים היא התארסה עם מרדכי (מנפרד) נויברגר, גם הוא ציוני נלהב יליד פרנקפורט וחניך תנועת הנוער עזרא. חדרות רוח של אידיאליזם וציונות, היא יצאה ללימודים בסמינר לגנות במטרה מפורשת להגשים את חזונה ולהקים גני ילדים דתיים בארץ ישראל. משסיימה את לימודיה, פנתה נוי לאביה וביקשה את רשותו לעלות לארץ ישראל, כדי להגשים את חלומה. באותה תקופה נחשב צעד זה לנועז ביותר, במיוחד כאשר מדובר באישה לא נשואה. ואכן, רק לאחר הפצרות רבות ונשנות, הצליחה נוי לקבל את הסכמתו.¹⁷⁵ אגודת ישראל, שאביה של נוי עמד בראשה, נרתמה למשימה והנפיקה עבורה סרטיפיקט של תיירת, ובשנת 1932, עוד בטרם עלייתו של היטלר לשלטון, עלתה נוי לארץ.¹⁷⁶ היא סחפה אחריה את חברתה מגרמניה, שטפי בודנהיימר-כהן, ויחד הן הקימו את הגן הראשון בעיר תל אביב. בהשראת אביה וכאות תודה על שאפשר לה לעלות לארץ ולממש את חלומה, החליטה נוי לקרוא לגנים על שמו ולכבודו – גני אהל יעקב.¹⁷⁷

נוי, שהייתה ידועה ביכולתה המופלאה להתחבב על כל מי שהכיר אותה,¹⁷⁸ הצליחה לגייס כספים בארץ ומחוצה לה. כך השיגה את האמצעים הראשוניים לפתיחת הגן הראשון, ולאחר מכן לפתיחתם ולמימנם של גנים חדשים נוספים. בשנת תרצ”ד, לאחר שבע שנות

173 ארגון יהודי אורתודוקסי שנוסד בפולין בשנת 1912. מטרתו המוצהרת הייתה לפתור את שאלות היהודים ברוח התורה. האגודה מזוהה עם הפלג המרכזי של היהדות החרדית בעולם. להרחבה על אגודת ישראל, ראו: מ’ פרידמן, החברה החרדית: מקורות, מגמות ותהליכים, ירושלים 1991, עמ’ 26-39.

174 גולדברג, סגל ורמון, יהודית נוי.

175 ריאיון, רוט, עמ’ י-יא.

176 סגל וכהן, תחילתם של גני ילדים, עמ’ ב.

177 ריאיון, רוט, עמ’ י. רמון אף סיפרה שמקור השם בספרו של רוזנהיים “אהלי יעקב”. רמון, שאלון פתוח, 1.5.2003, עמ’ ג.

178 ריאיון, חיה ויעקב אדלר, עמ’ ו; ריאיון, כהן, עמ’ ג; ריאיון, רמון, עמ’ א-ב; ריאיון, רוט, עמ’ ח.

אירוסין, נישאה נוי למרדכי בעיר העתיקה בירושלים, ויחד הם קבעו את ביתם ברחוב עזה בעיר. כעבור חמש שנים נולדה בתם היחידה, מיכל. מביתה שבירושלים המשיכה נוי לנהל את רשת הגנים, כשמרדכי, פעיל ציבור ורווחה בעצמו,¹⁷⁹ מעורב מאוד במפעל הגנים ומסייע בידה.

נוי הייתה ללא ספק הרוח החיה שמאחורי פרויקט הגנים. כל אלה שעבדו במחיצתה ציינו את אישיותה המיוחדת, כישרונה, עידודה ומאור פניה, שתרמו לתחושת המשפחתיות וסחפו את הגננות והמנהלות בתחושה של שליחות¹⁸⁰ וב"התלהבות בעבודה הציבורית".¹⁸¹ רוט, גננת ברשת הגנים, תיארה את הרושם שהטביע בה המפגש הראשון שלה עם נוי:

מצאתי עצמי לפני דלת ביתה של משפחת נוי, ברחוב אלחריזי 11, עיני תכלת, מפיקות רוך וחיבה, פנים בעלות תווים עדינים. יד אחת מושטת לשלום בתחושה של קרבה ובשנייה חתולה סיאמית. אני, שפיתחתי רתיעה מובנת מבעלי חיים ואנשים המרעיפים דווקא עליהם חביבה נתקפתי חשש וכנראה ששירדתי סימני רתיעה. יטה שהרגישה בכך, השכילה בדרכה הייחודית לפזר את המתח שנוצר ולהפוך את המפגש למעמד שהשאיר עלי רושם רב [...] היא הייתה אישיות בלתי רגילה: היה לה פנים של רוך ותום ונאיביות, ומאד משכילה: אדם שקורא, מן הסוג הזה שהיה פעם".¹⁸²

בכל שנות פעילותה בהקמת הגנים ובהחזקתם לא קיבלה נוי מעולם שכר כלשהו על עבודתה.¹⁸³ את הכספים שקיבלה בעקבות סגירת רשת הגנים תרמה לקרן מלגות לסטודנטים נזקקים ולמחקר לגיל הרך.¹⁸⁴

במהלך כל השנים הללו סייע בעדה בעלה מרדכי נוי בניהול האדמיניסטרטיבי של הגנים ובכתובת הענפה עם גורמים בארץ ומחוצה לה. בצוואתו הבלתי רשמית לכתו ולבעלה, ביקש "ראגו שהדור הצעיר [נכדיו וניניו], ידעו מה הרבה הם חייבים לסבתא זצ"ל שברכותיה מלוות את כולם תמיד כי הייתה מקרינה וגדולות זכויותיה בתחום חנוך

179 מרדכי נוי (נויברגר) שימש כסמנכ"ל במשרד הסעד, היה ממייסדי בית הספר "חורב" בירושלים וממייסדי חברה קדישא של "קהלת ירושלים". ראו: י' מאיר, א' פרנק, י' שוורץ וי' שר, "לדמותו של מרדכי", בתוך: מ' רוט (עורך), מאמר מרדכי: מאמרים לפרקי אבות, רמת חן תשס"ה, עמ' 100-103.

180 ריאיון, חיה ויעקב אדלר, עמ' ב; ריאיון, רמון עמ' ו, ח; ריאיון, רוט, עמ' ט.

181 ריאיון, רמון, עמ' ו.

182 ריאיון, רוט, עמ' ט.

183 סוגיית עבודתה ההתנדבותית של נוי מוזכרת במסמכים רבים. כך נכתב למשל, בפרוטוקול אספת אהל יעקב משנת 1975: "כל הכנסה, רווח או רווחים אשר יהיו מאיזה מקור שהוא לרבות מפעליה ומגביותיה, לא יעמדו לחלוקה בין חברי הועדה ולא ישולם במישרין או בעקיפין באיזה צורה שהיא...". פרוטוקול האספה הכללית של אגודת אהל יעקב, 4.3.1975, סעיף א, אפ"ג.

184 פרוטוקול, 1978; ריאיון עם מיכל נוי-גולדברג בתה של יהודית נוי, רמת חן, 21.7.2003, עמ' ד; ריאיון, חיה ויעקב אדלר עמ' ב, יא.

הרבה מאוד ילדי ישראל".¹⁸⁵ בשנת 1996, ארבע עשרה שנים לאחר פטירתה, קיבל מרדכי נוי בשם רעייתו את אות "יקיר ירושלים", תעודת הוקרה על מפעלה בהקמת רשת הגנים ומעונות היום אהל יעקב.¹⁸⁶

שטפי (בודנהיימר) כהן – מייסדת, גננת ומנהלת

שטפי (בודנהיימר) כהן (1910-2003) נולדה בפרנקפורט שבגרמניה. היא למדה חינוך בסמינר לגננות בפרנקפורט ולאחר מכן המשיכה ללמוד ניהול מוסדות בברלין.¹⁸⁷ נוי וכהן, שגרו באותו הרחוב בפרנקפורט והתחנכו יחד באותו בית הספר, היו חברות ילדות קרובות. כשנוי פנתה לכהן וביקשה ממנה לבוא אתה לארץ ישראל ולעזור לה להקים גנים דתיים, סירבו הוריה של כהן בתקיפות. במציאות של התקופה ההיא נחשב הדבר לשיגעון, וכמו שכהן עצמה העידה, חברותיה התייחסו אליה כאל משוגעת בגלל העובדה שהיא נוסעת לפלסטין.¹⁸⁸ בסופו של דבר התרצו ההורים בתנאי שתסיים תחילה את לימודיה. בשנת 1933, לאחר שנוי השיגה עבודה סרטיפיקט באמצעות אגודת ישראל,¹⁸⁹ היא עלתה לארץ ישראל. למרות שהייתה ציונית נלהבת, עלייתה של כהן לארץ נבעה, לדבריה, גם מהרצון להיות חופשייה מהשגחת ההורים ורחוקה מגרמניה, שהייתה בעיניה ארץ שלילית מאוד. כהן תיארה כיצד היא נפעמה מהארץ שאליה הגיעה ומקבלת האורחים שזכתה לה בכל מקום שבו ביקרה. את תהליך הקמת הגנים היא תיארה כחוויה גדולה ושמחה, למרות הקשיים הרבים.¹⁹⁰

יחד עם נוי הקימה כהן את הגן הראשון בתל-אביב, כאשר הקושי העיקרי שהיא מתארת באותה תקופה היה ההתמודדות עם השפה העברית. בהומור היא סיפרה כיצד "הערבי הזה [מיפו] ממנו רכשה חומרים לגן] ידע עברית יותר טוב ממני".¹⁹¹ על מנת להתמודד עם בעיית השפה נעזרו כהן ונוי בתנועות ידיים כדי לתקשר עם הילדים. בהמשך עברו השתיים לירושלים, וכהן תפקדה כמנהלת הגנים עד לפרישתה. כהן נישאה למחנך ד"ר יונה כהן, מייסד בית הספר חורב בירושלים ומנהלו הראשון. לאחר פרישתה מתפקידיה ברשת גני אהל יעקב, היא נשארה בירושלים והתגוררה ברחוב אלפסי שברחביה עד לפטירתה בשנת 2003.

185 מרדכי נוי במכתב פרידה לבני משפחתו, רמת גן, ט"ו בשבט תשנ"ז.

186 תעודת יקיר העיר ירושלים שניתנה על ידי אהוד אולמרט, 15.2.1996, אפ"ג.

187 ריאיון, כהן, עמ' א; ריאיון, סגל, עמ' א.

188 ריאיון, כהן, עמ' א.

189 סגל וכהן, תחילתם של גני ילדים, עמ' ב.

190 ריאיון, כהן, עמ' א.

191 שם, עמ' ב.

יוכבד (דויטש) סגל – הגנת הראשונה

יוכבד סגל (1910-2006) נולדה בדיסלדורף שבגרמניה, אחות צעירה לשני בנים ובת. הוריה, שהגיעו מגליציה, חיזקו מאוד את הקהילה האורתודוקסית בעיר, שעד להגעתם הייתה ברובה רפורמית. בשעה שאחיה למדו בישיבות, היא ואחותה התחנכו בבתי ספר גרמניים ואחר הצהריים למדו תנ"ך, עברית ומקצועות יהודיים נוספים מפני מלמדים יהודים בבית.¹⁹² עד לעלייתה לארץ ישראל הספיקה סגל ללמוד בבית ספר למנהלות בברלין,¹⁹³ ואף לעבוד במעון לילדים חולי שחפת בגרמניה. בתקופת עבודתה במעון חולי השחפת היא הייתה בקשר מכתבים עם נוי ועם כהן לגבי הסידורים הנדרשים לצורך עלייתה לארץ ישראל.¹⁹⁴ ואכן בשנת 1933, עם עלייתו של היטלר לשלטון, הבינה משפחתה שייטיבו לעשות אם יעזבו את גרמניה ועלו יחד לארץ ישראל.

סגל, שכבר עם עלייתה ידעה עברית על בוריה, החלה את עבודתה כגנת בגן אהל יעקב שבחיפה. כעבור זמן קצר עלתה לירושלים וייסדה שם את גן אהל יעקב הראשון.¹⁹⁵ לעבודתה כגנים הביאה סגל את הידע המקצועי ואת שיטות החינוך שרכשה בגרמניה ולתוכם יצקה את תפיסת העולם התורנית שלה. בשנת 1937 היא נישאה ליהושע סגל, תלמיד ישיבת חברון, ולשניים נולדו ארבעה ילדים שהתחנכו במוסדות של "בית יעקב". בשנתיים הראשונות לחייהם המשותפים התגוררו בחיפה, שם המשיכה סגל להיות גנת בגן אהל יעקב. עם השנים, לאחר שעברה עם משפחתה לירושלים, הפכה סגל למנהלת בגני אהל יעקב. לאחר פרישתה לימדה בסמינר "בן נון" של המזרחי בחיפה, בסמינר לגנות של בית יעקב בחיפה, בסמינר בית יעקב על-שם שרנסקי בתל אביב ובסמינר אפרתה בירושלים.

בעקבות פנייה ממשדד החינוך, כתבה סגל את סדרת הספרים "כה עשו חכמינו", שתורגמו ליפנית, גרמנית, פורטוגזית, ספרדית, אנגלית, צרפתית, רוסית והונגרית. בהערות המתודיות שרשמה לנושא "ביטחון בה'", בסוף הכרך הראשון של "כה עשו חכמינו", ניתן לראות עד כמה היא הייתה בקיאה בפסיכולוגיה של הגיל הרך וביקשה להגן על הילד הרך: "הילד הקטן, חסר הישע, זקוק ביותר לחיזוק רגש הביטחון [...] לא רק גורמים חיצוניים מערערים את ביטחונו של הילד. כידוע, סובל הילד לעתים קרובות מפחד ואימה מפני עצמו, מפני כוח ההרס שבו, מפני מאווייו הבלתי מודעים..."¹⁹⁶ בהמשך חושפת סגל את משנתה החינוכית ומציעה להשריש בילד את הביטחון באל, בעיקר על ידי הרגש. בשל כך ניתן למצוא בספריה נושאים ומידות שראויים בעיניה לחינוך הילדים הרכים.

192 אורן ולקס, האישה והאגדה.

193 ריאיון, סגל, עמ' א.

194 סגל וכהן, תחילתם של גני ילדים, עמ' ג.

195 שם, שם; ריאיון, סגל, עמ' א.

196 סגל, כה עשו, עמ' 212.

כשמלאו לה 60, היא החלה ללמוד חינוך וספרות באוניברסיטה העברית בירושלים, ואף סיימה את לימודיה בהצטיינות. בשנת תש"ן זכתה סגל באות "יקיר החינוך הדתי", אך נעדרה מטקס הענקת הפרס בעקבות בריאותה הלקויה ובשל אבלה על מותו של נכדה. בשנת 1998 עברה סגל לבית אבות בירושלים שם התגוררה שמונה שנים עד לפטירתה בשיבה טובה, כשהיא בת 96.

איילה (זנגר) גרוסמן – גננת ומנהלת באהל יעקב ומפקחת במשרד החינוך¹⁹⁷

איילה גרוסמן (1909-1970) נולדה בעיר פרנקפורט שבגרמניה, לאביה החבר רבי יוסף זנגר ולרעייתו רבקה, נכדתו של הרב שמשון רפאל הירש.¹⁹⁸ היא למדה גננות בבית הספר העירוני בפרנקפורט ועבדה כגננת וכמנהלת בגן הילדים של הקהילה החרדית בעיר. במקביל לעבודתה הייתה פעילה ומדריכה בפלג הציוני של תנועת הנוער עזרא. בשנת 1935 עלתה גרוסמן לארץ ישראל והתיישבה בחיפה. מיד עם הגעתה החלה לעבוד בגן אהל יעקב החדש, שנפתח מספר שבועות קודם לכן ברחוב פזנר בעיר. גרוסמן שימשה כגננת מספר שנים לפני שהפכה למנהלת ברשת האחראית על הגנים בחיפה. בהמשך מסלולה המקצועי היא ניהלה את גן "הפועל המזרחי" בחיפה והייתה מורה לגננות בסמינר "אבן פינה". בשנת 1946 עברה לפיקוח על גני הילדים של ה"מזרחי" ולאחר מכן עבדה כמפקחת-מרכזת על גני ילדים במשרד החינוך. בשנת 1951 התמנתה למרכזת הסמינר לגננות של המזרחי בחיפה, וכעבור שבע שנים חזרה לפיקוח על גני הילדים הממלכתיים דתיים.

במהלך עבודתה העשירה גרוסמן את הספרות המקצועית בנושאי החינוך בגיל הרך בכלל והחינוך הדתי בגיל הרך בפרט. מאמריה פורסמו ב"אשיות", ב"שדה חמד", ב"הד הגן" ועוד. היא ערכה שני ספרי הדרכה לגננת הדתית, חיברה את המשחק "אנו עולים לירושלים" ועוד. באחד ממאמריה, על מקומו של גן הילדים הדתי ותפקידה של הגננת הדתית, ניתן להתרשם מהאופן שבו ראתה את ייחודה של "הגננת הדתית":

גדול וקדוש הוא תפקידה של הגננת הדתית, וכדי שתוכל למלא אותו, נדרשים ממנה רק שני דברים: עליה להיות גננת – ודתית... [במקור]. את ההכשרה המקצועית שרכשה בסמינר ובניסיונה בעבודה, עליה לחזק ולשפר על ידי השתלמות מקצועית [...]. ואת

197 ר' ניסים ומ' משאט פניני, "איילה גרוסמן – ביוגרפיה קצרה", בתוך: א' וסרטייל (עורך), גן הילדים בעבודתו, ירושלים 1972, עמ' 9.

198 הרב שמשון רפאל הירש, המכונה הרש"ר הירש, היה מחולל תנועת הנאו אורתודוקסיה בגרמניה של המאה התשע עשרה ואבי שיטת "תורה עם דרך ארץ". על פי שיטה זו אין להגביל את האדם ללימוד תורה בלבד אלא יש ללמוד ולעסוק גם במקצועות החול מתוך גישה של קודש. שיטה זו, שהתפתחה כאמצעי להתמודדות עם הרפורמה, התקבלה מאוד בקרב יהדות גרמניה. ראו: י' כ"ץ, "רבי שמשון רפאל הירש, המימין ומשמאל", בתוך: מ' ברויאר (עורך), תורה עם דרך ארץ – התנועה, אישיה רעיונותיה, רמת גן תשמ"ז, עמ' 13-31.

הכשרתה הדתית, את עמידתה הדתית האיתנה בחיים ובגן, את קנאותה לחינוך הדתי בגן עליה לחזק גם על ידי קיום קפדני של מצוות התורה [...] וגם על ידי השתלמות מתמדת בלימודי התורה והיהדות.¹⁹⁹

בשנת 1970, נפטרה גרוסמן לאחר התמודדות ממושכת עם מחלה קשה.

סיכום – מהותה של רשת "אהל יעקב"

בחשוון תשנ"ו, ארבע עשרה שנים לאחר פטירתה של המייסדת, קיבל מרדכי נוי בשמה של אשתו, יהודית נוי, את אות "יקיר ירושלים" "על מפעלם החינוכי החשוב בהקמת רשת גני ילדים ומעונות יום 'אהל יעקב' וניהולם בהתנדבות, שלא על מנת לקבל פרס, כמשך שנים רבות". את האות קיבל נוי בטקס צנוע ובנוכחות בוגרי הגן, הורים, לילדים בגנים וגננות לשעבר בבית העירייה, מידו של ראש העיר מר אהוד אולמרט. בנימוקים לקבלת האות, כתב דב גניחובסקי:²⁰⁰

העדות הנאמנה ביותר להצלחת מפעל הגנים והמעונות אינו דווקא ברשימת תלמידיהם שהגיעו לעמדות הצלחה והשפעה בולטות במדינת ישראל [...] ואף לא ברשימת המשפחות הידועות ששלחו את ילדיהן לגנים אלה – אלא במיזוג הנפלא של "בוגרי" הגנים, שמייצגים את כל שכבות החברה בארץ ישראל, וסיפור כולם הוא סיפור ההצלחה של רעיון "אהל יעקב" [...] ושל התרומה הגדולה לחברה הישראלית בכללותה ולחינוך בה בפרט.

מהו אותו רעיון אהל יעקב שאליו התייחס גניחובסקי? במאמר זה סקרתי את תהליך הקמתו ופעילותו של מפעל גני הילדים ומעונות היום של אהל יעקב ובחנתי את מאפייניו ותרומתו. מפעל ייחודי זה נוסד על ידי נוי וקומץ גננות אורתודוקסיות ילידות גרמניה, שספגו חינוך דתי ברוח של "תורה עם דרך ארץ", לצד פעילותן בתנועות הנוער הציוניות בגרמניה. לאחר שהכשירו את עצמן להוראה בגרמניה ושלטו בגישות החינוך המודרניות, הן החליטו לממש את חלומן הציוני והמקצועי ולהקים גנים דתיים בארץ ישראל. בתקופה שבה מערכת החינוך שימשה כלי פוליטי, וכל זרם בה פעל על פי אידאולוגיה מובחנת שהכתיבה את תכניות הלימודים ואת בחירת הגננות, חרטו על דגלן הגננות היקיות מספר עקרונות חינוכיים וחברתיים חלוציים ששימרו את האוטונומיה הדתית-חינוכית של הגנים וייחדו אותם משאר גני הילדים הדתיים והאחרים שפעלו באותה התקופה.

מניתוח הראיונות ומסקירת המסמכים עולה, שרשת אהל יעקב הייתה קשובה לצורכי הזמן והשעה של החינוך והחברה בארץ. הגישה החברתית המפותחת של נוי שהוטבעה

199 א' גרוסמן, א וי"ר הלוי עציון, "מקומו של גן הילדים הדתי בחינוך הדתי ותפקידה של הגנת הדתית", בתוך: א' וסרטייל (עורך), ירושלים 1972, עמ' 20.

200 דב גניחובסקי, נימוקים להצעת מועמדות לקבלת אות "יקיר ירושלים", 20.2.1996.

בתקנות הרשת, קבעה את מדיניות התשלום הפרוגרסיבי שבו כל משפחה משלמת לפי יכולתה. ההכלה והפתיחות הגדולה אפשרה לקיים את עיקרון האינטגרציה שלפיו למדו בגני הרשת ילדים דתיים לצד חילוניים, עתירי יכולת כלכלית לצד מיעוטי יכולת, אשכנזים לצד ספרדים וילדי החינוך הרגיל בשילוב עם ילדים מהחינוך המיוחד. למרות הקשיים הכלכליים האובייקטיביים שהיו מנת חלקה של רשת הגנים, התעקשו הגננות המייסדות להישאר גוף א-פוליטי במוצהר ולא לחסות בתמיכתם של זרם המזרחי או אגודת ישראל, למרות שהאחרונה הייתה ביתן הטבעי. החלטה עקרונית זו שימרה את האוטונומיה שלהן בקביעת תכני הלימוד ובבחירת הגננות, אולם חייבה אותן להתנהלות הישרדותית ולהשקעה של זמן ומאמץ רב בגיוס של כספי תרומות. החלטה זו גבתה את המחיר הכבד, שהוביל בסופו של דבר לסגירת מפעל הגנים. נוסף על תרומתה הייחודית של הרשת בתחום החינוך הדתי, הציוני והחברתי של ילדי ישראל, צמחה בה קבוצה נבחרת של גננות עם כישורים מקצועיים גבוהים שהפכו בהמשך למפקחות במשרד החינוך. בתפקידן כמפקחות הן עיצבו את תשתית החינוך הממלכתית-דתי בגיל הרך ברוח רשת אהל יעקב.